

LÁSZLÓ MATUS

Z česko-slovenského samovzdelávacieho krúžku slovenská remeselnícka škola?

Korelácie medzi slovenskou národnou politikou identity a štátnym odborným vzdelávaním

Často citovaným príkladom rozkolu medzi Kollárom a Štúrom v otázke slovenského literárneho jazyka je to, že sa farár Ján Kollár v máji 1846 pokúsil o ztvorenie nedeľnej školy slovenských evanjelikov v Pešti. Zákaz bol odôvodnený aj tým, že zamestnania prebiehali v novom slovenskom literárnom jazyku, v štúrovčine.¹ Ďalším kľúčovým aktérom udalosti bol Ján Kadavý, učiteľ slovenskej elementárnej školy, ktorý viedol nedeľnú školu. Jeho biografii napísal Boris Banáry,² ktorý predstavil rozporuplný vzťah Kollára a Kadavého, roztržku ohľadne nedeľnej školy a prezentoval aj jej rôzne súvislosti. Pramene, najmä Kadavého korešpondencia, skutočne vytvárajú obraz vyhroteného sporu, ktorý rozdeľoval aj Evanjelický seniorát v Pešti (ďalej peštianska cirkev),³ nútil superintendenta banského dištriktu zaujať stanovisko a stal sa súčasťou polemiky Hlasowé.⁴ Jedným z kontextov vzťahu Kadavý-Kollár, resp. v širšom zmysle jazykového boja slovenských evanjelikov je príbeh nedeľnej školy. Táto štúdia skúma zrod, činnosť a zánik tejto inštitúcie, hľadajúc odpovede na otázky: Aké bolo miesto peštianskej nedeľnej školy v celoštátnom a evanjelickom školskom systéme? Aký mala vzťah k sebaorganizačným snahám štúrovcov a k ich cieľom v oblasti verejného školstva?

Slovenské národné spolky?

Príručky a monografie o slovenskom národnom hnutí z reformného obdobia venujú veľkú pozornosť kapitolám prezentujúcim a analyzujúcim program štúrov-

¹ O konflikte podľa mojich vedomostí ako prvý písal Pavel Blaho v publikácii vydanjej pri príležitosti 100. výročia Kollárovho narodenia. Blaho, 1893. 46. Viď aj Kováčová, 2012. 26–32; Kovács-Matus, 2012. 90–93 a Zászkaliczky, 2011. 128–129.

² Banáry, 1984.

³ Peštianska cirkev bola v zmysle zmluvy z roku 1834 trojjazyčným cirkevným zborom, od roku 1843 seniorátskym mestským zborom.

⁴ „Pýtame sa však, kto zabraňoval z kazateľne p. Kadavému v Pešti držať nedeľnú školu?“ Hurban, 1846. ako aj Hlasowé, 1846. 236.

cov, no už oveľa menej pozornosti venujú realizácii a naplneniu programu. Tento nedostatok je typický najmä pre hodnotenie snáh hnutia o zakladanie spolkov. Nie je zvykom, napríklad, klásť si v podstate evidentnú otázku, či je autentické hodnotiť spolky miernosti a hospodárske spolky, ako aj nedeľné školy tak, akoby boli integrálnymi prvkami hnutia za vznik virtuálnej slovenskej spoločnosti, a to z toho dôvodu, lebo štúrovci vo svojej stratégii budovania národa tieto tri typy združení spojili a tak ich propagovali. Mnoho historicko-filozofických a historických úvah spochybňuje takýto národný, teda selektívny a svojvoľný zorný uhol, je však nesporné, že takýto diskurz prebieha, čo už samo osebe potvrdzuje historickú reflexiu. V tejto súvislosti kritizovali slovenskú historiografiu venovanú družstvám dvaja maďarskí historici, István Gaucsík a András Vári, keďže podľa nich neraz neberie do úvahy kontext Uhorska, regionálne interakcie, glorifikuje zakladajúce osobnosti, nekriticky preberá konštatovania propagandistickej literatúry a už pred vznikom národa predpokladá národnú jednotu.⁵ Navyše sa objavujú pochybnosti aj ohľadne odborných kompetencií, lebo družstvá namiesto spoločenských vedcov spravidla skúmajú bádatelia nacionalizmu, ktorí nadhodnocujú ich nacionalizačnú rolu v „neodvratnom“ procese prerodu v národ.⁶ István Gaucsík ako príklad týchto nedostatkov analyzuje príbeh a historiografiu Gazdovského spolku v Sobotišti a formuluje svoj základný postoj, ktorého rozšírenie na iné typy sebaorganizácie stojí za zváženie: „Spolok [v Sobotišti] nebol podľa mňa družstvo, ale jeden z raných reprezentantov myšlienky družstva, ktorého pôsobnosť sa zhodovala s hranicami slovenskej komunity v Sobotišti. Tento typ spolku nebol nositeľom znakov etnickej špecifickosti. Išlo o formu spolupráce, ktorá bola jednoducho rozšírená v širšom kruhu, a bola obvyklá aj v slovenskej spoločnosti, čo však neuberá nič z jeho historického významu.“⁷

Neprotirečí to vyššie citovanému chápaniu, no podľa môjho názoru sa treba hlbšie zamyslieť nad faktom, že podľa stanov spolku založeného v Sobotišti v roku 1845 sa jeho členovia stránili konzumácie alkoholu, žili mravne a navštevovali nedeľnú školu. To sa zhoduje so snahami štúrovcov o budovanie sietí aj v prípade, že tento typ gazdovského spolku nebol per definitionem družstvom a „nebol nositeľom znakov etnickej špecifickosti“. Spojenie výskumu dejín sebaorganizácie a budovania národa si vyžaduje vymedzenie metodiky a pojmov. Kritika nacionalistického chápania dejín je pri spoločenskovednej analýze jed-

⁵ Gaucsík, 2012. 42–43.

⁶ Poznamenávame, že napriek legitímnej myšlienke v úvode Váriho štúdie nepociťujeme ako dostatočne jasné vymedzenie historikov bádajúcich nacionalizmus od nacionalistických historikov. Vári, 2007. 80–81.

⁷ Gaucsík, 2012. 48.

notlivých spolkov oprávnená, lebo v sebaorganizujúcich sa skupinách predpokladá národnú identitu, presnejšie pocit solidarity, teda príslušnosť jednotlivcov k „národu“ vníma ako evidentnú, čomu odporujú najnovšie teórie o komunikáciách. Zároveň je však istý ideálno-typický výskum slovenských sebaorganizačných hnutí v rámci národného hnutia odôvodnený, pokiaľ nie je zameraný na identitu členov skupín, ale na odkrytie realizácie slovenskej politiky identity. Na ilustráciu vyššie spomínanej dilemy spomeniem *Spolok všeobecnej vzdelanosti* v Banskej Bystrici, ktorý zrejme nikdy nevznikol. Na základe plánu Karola Kuzmányho, ktorý prezentoval na jeseň 1847, mal fungovať ako regionálna vzorová inštitúcia, no jeho stanovky úrady neschválili. Tento interkonfesionálny vrcholný spolok mal integrovať nedeľnú školu, spolky miernosti a gazdovské spolky v meste, plánoval organizovať prednášky, diskusné večery a bály a bola reč aj o prevádzke telocvične a plavárne.⁸ Môžeme si ho predstaviť ako ideál zastrešujúcej organizácie meštianskej kultúry, ktorý síce nereprezentoval slovenskú národnú solidaritu, no zámerom zakladateľa bolo to, aby bol vhodný na šírenie pocitu slovenskej solidarity.

Vo svojej analýze teda vychádzam z toho, že program štúrovcov integroval predchádzajúce spolkové-sebaorganizačné snahy, a to práve v najdôležitejšom období, kedy vznikla koncepcia utvorenia národa.⁹ To však znamená len toľko, že istá skupina inteligencie z generácie štúrovcov sa snažila vytvoriť sieť kultúrnych inštitúcií, no jej organizovanosť a realita je dielom slovenskej kultúry pamäti a historickej vedy, pričom tento kánon nebol ani neskoršie podrobený kritike. Slovenskí historici však očividne už dávno prekonali stanovisko, podľa ktorého napr. „... hnutie proti alkoholizmu bolo u nás prvým skutočne masovým hnutím založeným na širokej demokratickej základni...“,¹⁰ no len zriedka sa to realizovalo v štúdiách a monografiách. Ani v dvoch najnovších prácach sumariujúcich dejiny spolkov a osvetovej činnosti nedošlo k zmene chápania, keďže sa nemohli oprieť o prípadové štúdie a výskumy spracúvajúce dejiny jednotlivých spolkov.¹¹

Nikto nesformuloval relevantné konštatovania a otázky ani ohľadne organizácie nazývanej peštianska nedeľná škola, ktorá bola jednou z takýchto foriem

⁸ Pasiar, 1975. 134–135.

⁹ Odborná literatúra v Štúrovom politickom myslení rozdeľuje tri etapy: 1. predrevolučnú, realisticky zameranú publicistiku, ktorá sa najmä na stránkach Slovenských národných novín venovala utváraniu slovenského národa v rámci Uhorska (1845–1848), 2. revolučný romantický kurz v rokoch boja za slobodu, 3. porevolučná rusofilská slovanská ideológia. Pichler, 1998. 33.

¹⁰ Butvin, 1965. 350. Podobne: „... tieto spolky sa v skutočnosti stávali významným spojovacím článkom národnej inteligencie s ľudovými masami.“ Pasiar, 1975. 126.

¹¹ Franková, 2007; Dudeková, 1998.

slovenského združovania sa. Keď píšem „organizácia nazývaná peštianska nedeľná škola“, signalizujem tým svoju neistotu z hľadiska definície a typológie. Kardinálna je totiž otázka, na základe čoho slovenská odborná literatúra zaraďuje nedeľnú školu do národného sebaorganizačného hnutia alebo hnutia dobrovoľných združení.¹² Ide o nejakú špeciálne „slovenskú“ inštitúciu alebo skôr o náboženskú školu vyučujúcu katechizmus, alebo o jeden z prvkov verejného školského systému, ktorý sa len zriedkavo skúma a pertraktuje? Aká inštitúcia bola vôbec nedeľná škola, ktorá sa považuje za súčasť slovenského národného hnutia? Máme do činenia s podobným javom, voči akému mali Gaucsík a Vári výhrady v prípade družstiev?

V Pešti slovenskí evanjelici založili aj spolok miernosti, ako aj gazdovský spolok,¹³ tri typy združení sa na prvý pohľad skutočne spojili. Čo sa týka všeobecnej definície spolku, sú striktnějšíe a miernejšie varianty. Vrstvovitosť systému kritérií spolkového bytia, ktorého hlavnými zastávkami boli právna subjektivita, vydelenie hospodárskej spoločnosti, potom vznik pojmu spoločenské organizácie, motivovali vznik nových a novších, čoraz striktnějších definícií.¹⁴ Nediferencované vymedzenie Károlya Szladitsa považuje každý zbor založený na báze dobrovoľnosti za spolok v prípade, že nespadá pod inú právnu klasifikáciu.¹⁵ Táto definícia je aplikovateľná v nami skúmanom období, kedy sa stanovy spravidla nepredkladali na schválenie.¹⁶ Predsa však s ňou musíme narábať opatrne, lebo smerodajná odborná literatúra využíva počet a rozšírenosť dobrovoľných združení založených s vymedzeným cieľom na meranie meštianskej vyspelosti danej spoločnosti, teda na základe všeobecnej aplikácie Szladitsovej definície by sa zdalo, že slovenské komunity, ktoré zakladali spolky miernosti a iné združenia, mali silný meštiansky ráz. Preto má zásadný význam napr. otázka, či spolky miernosti zodpovedajú prísnejšej definícii spolku ako sebaorganizovanej právnickej osobe. Árpád Tóth, autor monografie o peštiansko-budínskom spolkovom živote v reformnom období, vytvoril definíciu založenú na teoretických úvahách a komplexnom výskume prameňov: spolok bol založený s verejnoprospešným cieľom, pracuje na báze dobrovoľného združovania sa a finančného príspevku

¹² Vid' Dudeková, 1998. ako aj Mannová, 2006. 74. Libuša Franková už nedeľnú školu nezaraďuje medzi slovenské spolky, ale osvetové ústavy šíriace národnú identitu. Franková, 2007. 163.

¹³ Banáry, 1984. 121.

¹⁴ Domaniczky, 2008. 17. Dudeková, 1998. V jej práci nájdeme systém kritérií, ktoré môžeme chápať aj ako definíciu, avšak samotná autorka poznamenáva, že nie sú v plnej miere aplikovateľné vo výskume historického zázemia vzniku dobrovoľných, neziskových združení a ich prechodných foriem.

¹⁵ Cituje Domaniczky, 2008. 18.

¹⁶ Pajkossy, 1993. 6.

súkromných osôb. Inštitucionálny ráz spolku vytvárajú stanovy, nie je to úradná ustanovizeň, úrady na jeho činnosť len dozerajú.¹⁷ Árpád Tóth na základe tejto definície zaradil medzi spolky napr. peštianske podporné spolky, hoci ich za ne nepovažovala ani dobová verejnosť, ani neskoršia odborná literatúra.

Na prvý pohľad ani v prípade spolkov miernosti z reformného obdobia nie je jednoznačné, či ide skutočne o spolky. Kým slovenská historiografia interpretuje sieť spolkov miernosti ako masové hnutie, ktoré v roku 1848 v päťsto obciach združovalo 40 tisíc osôb,¹⁸ maďarské diela sumarizujúce spolkové dejiny združenia, ktoré vznikli s cieľom obmedziť konzumáciu alkoholu a opilstvo, prakticky medzi spolkami nespomínajú. A to napriek tomu, že problematike alkoholizmu venovali pozornosť aj poprední politici reformného obdobia, teda mala aj politický aspekt.¹⁹

O činnosti jednotlivých spolkov miernosti máme veľmi málo informácií, vieme však, ako mali teoreticky pracovať. Jozef Miloslav Hurban vydal v roku 1846 knižočku, ktorú v podtitule odporúčal slovenským spolkom miernosti a nedeľným školám, resp. ich zakladateľom a podporovateľom. V prílohe tejto útlej knihy zverejnil stanovy spolku miernosti v Hlbokom, ktoré určovali podmienky činnosti spolku, kritériá členstva, úlohy funkcionárov a povinnosť vyúčtovania.²⁰ Tým bola rozhodnutá otázka, či vo funkčnom zmysle môžeme spolok miernosti považovať za združenie, za typ asociačnej formácie. Fungovanie na základe stanov, resp. obsah stanov spĺňa definíciu Árpáda Tótha. Zatiaľ však nemáme údaje o tom, ktoré spolky pracovali na základe Hurbanových stanov, resp. stanov vo všeobecnosti. Podobne sa dá spochybníť aj „národný“ slovenský charakter spolkov miernosti, teda či pri ich vzniku zohrala akúkoľvek rolu slovenská identita alebo tento charakter bol daný aktom štúrovcov, ktorí ich sieť integrovali do svojho národného programu.

Hnutie miernosti bolo pôvodne nezávislé od politických iniciatív, vzniklo po cirkevnej línii. Evanjelickí a katolícki kňazi na základe zahraničných vzorov zakladali spolky, ktorých členovia v kostole prisahali, že sa nedotknú pohárka. V Uhorsku sa ako prvá venovala organizácii „spoločností“ publikácia z roku 1838 (*Pálínkakórság – Levéltöredék a mértékletességi egyesületekről. Kolosvár, 1838*).²¹

¹⁷ Tóth, 2001. 57.

¹⁸ Dudeková, 1998. Iný prameň, Norbert Duka Zólyomi spomína v roku 1847 už 100-tisíc osôb, cituje Demmel, 2009. 70. a Demmel, 2011. 215. Inde sa dočítame, že katolícky kňaz z Diviny Štefan Závodník zozbieral 60 tisíc podpisov. Dohnány, 1988. 163–164.

¹⁹ V dobovej tlači si prečítame návrhy Istvána Széchényiho, Lajosa Kossutha a Miklósa Wesselényiho týkajúce sa tejto problematiky, ako o tom píše Kárpáti, 1960. 146–147.

²⁰ Hurban, 1846.

²¹ Kárpáti, 1960. 148.

Hnutie zapustilo korene v Sedmohradsku medzi Sikulmi a Sasmi a najmä v župách obývaných Slovákmi. Na základe správy z roku 1845 bolo v krajine 35 spolkov,²² teda zakladateľská horúčka, ktorú zdôrazňujú slovenskí historici, prišla až neskôr, možno aj na základe Štúrovej programovej state.²³ Isté je, že v maďarskom alebo nemeckom kultúrnom prostredí zostali spolky miernosti marginálnym javom, no to nemohlo závisieť len od zvyku konzumovať alkohol. Vysoký počet slovenských spolkov mal aj iný, dôležitejší dôvod, a to samotnú snahu, aby sa hnutie miernosti stalo súčasťou národného programu, aby sa v hnutí vytvorilo – zatiaľ len jednostranne deklarované – puto medzi ľuďom a inteligenciou.²⁴

József Demmel odtienene prezentuje dilemu o národnom charaktere hnutia miernosti. Dôležitým míľnikom hnutia bola konferencia Ústredného spolku striezlivosti v Uhorsku v Oravskom Veselom, na ktorú prišli účastníci z dvanástich hornouhorských žúp. Schválený program neskôr podporili aj katolícki hodnostári, reformní politici a župné zhromaždenia, čo vytvára obraz celospoločenského hnutia, ktoré sa teoreticky nespája s národnosťou. Potvrďuje to aj skutočnosť, že oficiálnym jazykom zasadnutia bola latinčina, no veľa prezrádza aj fakt, že vedenie Tatrína, nesporne slovenského kultúrneho spolku, a Ústredného spolku striezlivosti bolo prakticky totožné.²⁵ Aj iné pramene poukazujú na to, že integrácia spolkových iniciatív do Tatrína bola súčasťou národného programu.²⁶

Okrem spolkov miernosti a nedeľných škôl, ktoré boli integrálnymi kultúrnymi inštitúciami,²⁷ kládlo slovenské národné hnutie, teda „Štúrov projekt“, dôraz aj na organizovanie sa na hospodárskej báze. Toto snaženie odzrkadľujú už aj normalizované, Hurbanove stanovy spolku miernosti. Úvodné riadky IV. odseku stanov zdôvodňujú, prečo potrebuje spolok miernosti pokladnicu: najväčším problémom ľudu v Hlbokom je okrem pálenky židovský úžernický úrok, preto treba založiť pokladnicu, ktorá poskytne svojim členom úver na celoštátne stanovený úrok.²⁸ Paralelne s rastom kapitálu porastie počet pokladníkov, ako aj veľkosť sumy, ktorá sa dá požičať.²⁹ Základný kapitál vytvorí zápisné

²² Tamže.

²³ Štúr, 1845.

²⁴ Pichler, 2011. 204.

²⁵ Demmel, 2011. 215.

²⁶ Banáry, 1984. 121. a Štúrov článok o spolkoch miernosti. Štúr, 2012. 142–149.

²⁷ Môžeme citovať mnoho príkladov ilustrujúcich úzky vzťah medzi spolkami miernosti a nedeľnými školami, napr. Hurban, 1846. 37.: „Nedeľnje školi sú alebo kvet a ovocja spolkov umjernosťi, alebo základ, prameň a počjatok jejich.“

²⁸ C. d., 55.

²⁹ C. d., 57.

poplatky a dary, neskôr bude pokladnica vďaka úrokom z úverov sebestačná. V spolkoch miernosti sa teda na základe cieľov zakladateľov skrývali aj zárodoky úverového združenia.

Škola remeselníckych učňov

Štúrov projekt sa nezrodil pri písacom stole. Spájal rôzne iniciatívy, ktoré neraz vznikli s úplne rozdielnym zámerom, čo veľmi dobre dokumentuje školský prvok programu. Ľudovít Štúr v auguste 1845 v Slovenských národných novinách uverejnil cyklus článkov, ktorý venoval svojim predstavám o verejnom školstve. Verejné školstvo ako tému neuviedol do verejného diskurzu Štúr, veď v tomto roku sa rokovalo o návrhu školského zákona. Vo svojom úvodnom článku navrhol zavedenie pruského školského systému. Vyzdvihol síce individuálne iniciatívy, záslužné úsilie vynikajúcich mužov, no z hľadiska verejného školstva ich v skutočnosti považoval za nepodstatné. Verejné školstvo je podľa neho úlohou štátu, ktorej realizáciu si treba vynútiť.³⁰ V nasledujúcich dvoch článkoch vyhlásil program nedeľných škôl: tie sa opakovaním učiva snažili doplniť vedomosti, ktoré mnohí vo verejnom školstve nezískali.³¹ Nedeľná škola je z hľadiska základnej funkcie vzdelávacia inštitúcia, a nevzniká ako dobrovoľné združenie jednotlivcov. Štúrov návrh však obsahuje aj nezvyčajný prvok, ktorý je typický skôr pre samovzdelávací alebo čitateľský krúžok: do nedeľnej školy mohli chodiť aj dospelí, pričom mládež a starších chcel na základe ich vedomostí rozdeliť do dvoch skupín (začiatočníci a pokročilí). Vymenoval predmety, odporúčanú literatúru, urgovoval zakladanie knižníc a to, aby boli frekventanti nedeľnej školy vtiahnutí do činnosti hnutia miernosti. Na základe ostatného, takisto novátorského nápadu sa zrodil základ koncepcie integrálnych spolkov.³² Ideovým spojením dvoch typov združenia Štúr načrtnol víziu masového hnutia, no chýbal k nej akčný potenciál. V článku ešte spomenul, že vo svojom návrhu sa inšpiroval českými a rakúskymi nedeľnými školami, hoci sa podstatne odklonil od základného typu. Nedeľné školy však mali svoj predobraz aj v Uhorsku.

Štefan Pasiar v monografii o školách pre dospelých analyzoval Štúrov program nedeľných škôl a pripomenul nariadenie kráľovskej rady z roku 1845, ktoré nedeľným školám ukladalo povinnosť poskytnúť všeobecné vzdelanie remeselníkom. Podľa neho to štúrovcom nestačilo, preto do svojho programu zaradili

³⁰ Köznépünk. A nép oktatása. In: Štúr, 2012. 132–141.

³¹ Štúr, 1845.

³² O Štúrovi a politike možného: Pichler, 1998. 33.

národnosť a pospolitosť, a vraj z toho dôvodu rozdelili školu na dve triedy, teda na začiatočníkov učiacich sa základné poznatky a pokročilých, ktorí si osvojovali slovenské kultúrne reálie. Podľa Pasiara sa štúrovci zaslúžili aj to, aby nedeľné školy slúžili na doplnenie si vedomostí, ktoré sa ľudia v mladosti nenaučili alebo sa ich nenaučili poriadne.³³ Historik vedeckou metodikou skonštruoval jedno z miest pamäti slovenskej národnej naratívy, teda jedno z kultúrnych dejísk kolektívnej pamäti, ktoré neustále aktualizuje a nanovo interpretuje identitu. Hnutie nedeľných škôl sa stalo symbolickou inštitúciou slovenskej tradície pamäti, hoci sa k nej neviaže čin uchovávací pamäť (obrad).

V maďarskojazyčnej kultúre nemá nedeľná škola miesto pamäti, typ, o ktorom písal Štúr, nie je všeobecne známy. Tento pojem sa používa skôr na označenie inej inštitúcie. Protestantské cirkevné dejiny nazývajú nedeľnou školou detské bohoslužby a vyučovanie náboženstva pre mládež.³⁴ Nedeľné školy sa spomínajú len v zriedkavo citovaných odborných prácach o výučbe remesiel. Ich sieťou sa štát snažil vytvoriť inštitucionálny systém remeselného vzdelávania.³⁵ Jedným z prvkov tohto inštitucionálneho systému bola nedeľná kresliarska škola, v ktorej mohli uční získať vysvedčenie. Do týchto škôl nechodili len remeselní pomocníci, ale aj inžinieri, advokáti a šľachta so záujmom o výtvarné umenie.³⁶ Okrem strednej kresliarskej školy, ktorá vyžadovala už nejaké vzdelanie, postupne – sčasti aj na základe miestnej iniciatívy – vznikol ďalší typ nedeľnej školy, ktorý bol určený pre učňov remesiel a obchodu, aby si v nich osvojili najmä základné poznatky. Už v júli 1795 dostali všetci negramotní príkaz povinne ju navštevovať, Miestodržiteľská rada nariadenie viackrát zopakovala a návšteva školy bola podmienkou získania titulu majstra. Odborné vzdelávanie však naďalej prebiehalo najmä v dielňach cechových majstrov, teda v mimoškolskom

³³ Pasiar, 1975. 130.

³⁴ Prvá nedeľná škola bola založená v roku 1781 v Gloucesteri, školy boli populárne vo Walese, Škótsku, Írsku a najmä v Amerike. V Nemecku sa rozšírili v tridsiatych rokoch 19. storočia, podľa maďarskej evanjelickej tradície ju do Uhorska priniesli škótski misionári. Pôvodná predstava bola taká, že sa v nedeľu doobeda a popoludní zhromaždili deti z ulice, rozprávalo sa im o vyzkupiteľovi, čítalo Písmo Sväté a spievalo sa. V druhej polovici 19. storočia sa táto ustanovizeň špecializovala. Nedeľné školy sa konali v kostole, pričom sa vyučovalo ako v tradičných školách metódou vysvetľovania a skúšania, žiaci sa okrem toho aj modlili a spievali (Sonntagsschule). Špeciálne detské alebo mládežnícke omše (Kinder-Gottesdienst) boli čosi iné, vysvetľovanie a skúšanie v nich bolo nahradené rozprávaním, vysvetľovaním pasáží Svätého Písma. Oba typy vzdelávania, katechizmus a rozprávanie, sa u nekonfirmovanej mládeže striedali. Frenyó, 1899. a Schwalm, 1884. 126.

³⁵ Nedeľné školy pôvodne vznikli ako nevyhnutnosť. V čase letných prác sa v dedinách vyučovalo len v nedeľu, spravidla sa opakovalo učivo zo zimy. Kosáry, 1980. 458.

³⁶ Marosvári, 1991–1992. 180.

rámci.³⁷ Štátne odborné nedeľné školy sa u nás nerozšírili, ich návštevnosť bola sporadická, na rozdiel od českých a rakúskych území monarchie.³⁸

Vzdelávací systém rakúskeho cisárstva mal tri úrovne: 1. ľudové školy, 2. školy remesiel a obchodu, 3. školy vedcov a štátnej správy (do tejto kategórie patrili aj gymnáziá). Stredné odborné vzdelanie zabezpečovali vyššie odborné školy (Instituta technica), vyššie meštianske alebo elementárne školy (Schola capitalis a Haupt-Schule), ako aj polytechniky vyučujúce viac remesiel (Instituta polytechnica). Okrem (resp. v rámci) vyššej elementárnej školy existovali dva typy škôl, industriálna škola a nedeľná škola, ktoré mohli byť založené aj nezávisle od vyššej elementárnej školy. Prvá škola „privykajúca na prácu“ mala český pôvod, no rozšírila sa aj na rakúskom území. Školy fungovali v mestách i na dedinách, typická pre ne bola praktická výučba v dielňach. V Uhorsku tento typ školy reprezentovala Tessedikova škola v Szarvasi.³⁹ V nedeľnej škole sa ďalej vzdelávali alebo si opakovali základné znalosti remeselníci. Okrem toho bolo cieľom nedeľnej školy aj to, aby zabránila mládeži flákať sa po nedeliach. V roku 1819 bolo na území rakúskeho cisárstva 7176 nedeľných škôl.⁴⁰ Nedeľné školy boli aj v Uhorsku, napr. v Budíne, ich činnosť nariadila vláda väčšinou pri takých vyšších elementárnych školách, v ktorých boli viac ako dvaja učitelia. Takéto doučovacie – vzdelávacie zariadenia vznikali aj na základe miestnej iniciatívy.⁴¹

Realizácii programu odborného vzdelávania bránil na jednej strane odpor cechov, na druhej strane zasa vzdelávacia autonómia protestantských cirkví. V evanjelickej cirkvi so slovenskou väčšinou si cirkevné zbory volili kňaza a učiteľa, rozhodovali o učive a metodike vzdelávania (v prípade patronátu zemepána bolo, prirodzene, potrebné dohodnúť sa s patrónom). Pre evanjelické školy nebolo povinné ani Ratio educationis, preberali z neho len to, čo považovali za užitočné, hoci viacero jeho prvkov už dávnejšie uplatňovali.⁴² Reformný

³⁷ Marosvári, 1991–1992. 181 a 184.; Mladý človek učiaci sa remeslo bol tri roky učeň, potom sa stal slobodným tovarišom, tri roky „putoval“ a následne sa po úspešnom zložení skúšky stal majstrom. Halkovics, 1999. 260.

³⁸ Takéto školy však existovali. Je absurdné, čo sa človek niekedy dočíta v odbornej literatúre: prvú nedeľnú školu v roku 1834 založil v Hornej Súči Michal Rešetka. Napríklad Ferenčuhová, 2000.

³⁹ Jej rozšírenie propagoval János Szabó Váradi, jeden z uhorských stúpcov pedagogických zásad Pestalozziho. Už v tomto diele sa prejavuje záujem o vyučovanie praktických vedomostí, praktické vzdelávanie, výučbu materinského jazyka a výchovu k miernosti. Szabó, 1817. 13–14., 19., 30., 56–57. Vid' aj Kosáry, 1980. 470–476.

⁴⁰ V roku 1811 fungovalo v Čechách 2011, na Morave a Sliezske 1548 nedeľných škôl. Lassú, 1833. 116–117.

⁴¹ Napr. v roku 1823 vo Verseci. Szterényi, 1897. 61.

⁴² Detre, 1996. 31–33.

návrh z roku 1802, nové Ratio educationis, ktoré platilo až od roku 1806, bolo povinné len pre katolícke, ortodoxné a izraelské školy. V roku 1806 peštiansky univerzitný pedagóg a školský dozorca peštiansko-budínskych evanjelikov Lajos Schedius pripravil komplexný návrh školskej reformy, do ktorého integroval aj vládne ustanovenia, no ten napriek neskorším prepracovaniam nebol pre evanjelické školy povinný. Schedius zaradil do evanjelického školského systému aj nedeľné školy.⁴³ Nepodarilo sa presadiť ani uhrovecký školský návrh z roku 1842, darmo ho schválilo a odporučilo generálne zasadnutie. Prvý predpis, týkajúci sa všetkých evanjelických ľudových škôl, bol prijatý až v roku 1863.⁴⁴ Tak sa mohlo stať dokonca aj to, že v Csövére v Peštianskej župe bola veková hranica pre školopovinnú mládež nie dvanásť, ale trinásť rokov,⁴⁵ István Koren (Petőfiho učiteľ) v Aszóde zasa nerozdával polročné vysvedčenia, lebo uňho neboli v móde.⁴⁶ Jednotný systém nedeľných škôl nedokázala v evanjelických cirkevných zboroch zaviesť ani vláda, ani cirkev.

V štyridsiatych rokoch 19. storočia sa štát opäť pokúsil zjednotiť systém verejných škôl, na vzdelávanie v elementárnych a učňovských školách kládli dôraz vo svojich programoch aj reformní politici. Vláda počas reorganizácie elementárnych škôl na základe rakúskeho a česko-moravského vzoru v roku 1844 využila aj návrh Mednyánszkeho výboru z roku 1842.⁴⁷ Vytvorila nižšiu elementárnu školu s dvoma triedami a vyššiu elementárnu školu takisto s dvoma triedami, pričom školy sa mali zakladať vo väčších zemepanských mestách a v slobodných kráľovských mestách. Po absolvovaní tretej triedy sa dalo pokračovať v štúdiu buď na gymnáziu alebo v štvrtjej triede vyššej elementárnej školy. Štvrtú triedu, ktorá bola určená na výučbu remesla, bolo treba absolvovať za dva roky. Školská reforma aj v otázke nedeľných škôl vychádzala z návrhu Mednyánszkeho výboru. Vo februári 1846 Miestodržiteľská rada obežníkom vyzvala mestských radných, aby založili nedeľné školy „doplňajúce verejné školstvo“,⁴⁸ v ktorých

⁴³ V jeho zmysle je „ich [nedeľných škôl] poslaním pod vedením zrelšej mládeže, učiteľa alebo kňaza opakovať učivo zo školy, aby ho dokonale chápali a naučili sa ho využívať vo všednom živote“. Szelényi, 1917. 92.

⁴⁴ Detre, 1996. 46–47.

⁴⁵ Tamtiež, 56.

⁴⁶ Asztalos, 1996. 210.

⁴⁷ Víg, 1937. 143–147. Snem v rokoch 1832–1836 založil školský výbor, ktorý viedol barón Alajos Mednyánszky. Výbor v roku 1842 predložil elaborát o vzdelávaní remeselníkov, pričom jedna jeho kapitola sa snažila reformovať nedeľné školy. Marosvári, 1991–1992. 189.

⁴⁸ Nariadenie č. 4545 z roku 1846. Sztérényi, 1897. 77–78 a Marosvári, 1991–1992. 189. V zmysle nariadenia sú nedeľné školy „ústavy doplňajúce verejné školstvo“. Fericsán, 1999. zverejňuje text nariadenia.

sa vzdelávali remeselnícki učni a mládenci starší ako dvanásť rokov. Tento typ školy bol však povinne zavedený až v marci 1854.⁴⁹

Program štúrovcov venovaný verejným a nedeľným školám bol teda motivo- vaný štátnymi reformnými plánmi. Podobne ako v minulosti, aj v polovici štyri- dsiatych rokov 19. storočia vláda iniciovala zakladanie nedeľných škôl v Uhor- sku, ktoré boli rozšírené a dobre fungovali v českých a rakúskych provinciách, pričom jej cieľom bolo ďalej vzdelávať učňov a tovarišov, ktorí z verejných škôl odišli. Podmienkou vykonávania remesla preto bolo ukončenie štvrtej triedy vyššej elementárnej školy alebo absolvovanie nedeľnej školy, v ktorej si žiaci učivo zopakovali.

Nedeľná škola peštianskych Slovákov

Peštianska slovenská evanjelická nedeľná škola pôvodne nebola nedeľnou ško- lou. Bola by mohla vzniknúť aj ako nedeľná škola, veď Ján Kollár ju už koncom roka 1840 spomenul medzi dôležitými slovanskými osvetovými inštitúciami v Uhorsku (Matica, spolky miernosti), keď formuloval myšlienky k jednej petí- cii.⁵⁰ Od školy sa ani neskôr nedištancoval, v roku 1846 okrem zakladania knižníc a čitateľských krúžkov propagoval aj zakladanie nedeľných škôl. Prirodzene, v inom duchu, než v akom ich plánovali štúrovci. Kollár považoval nedeľnú školu za národnú česko-slovenskú školu, v ktorej sa nevyučuje po česky či po slovensky, ale slovakizovaným variantom biblickej češtiny.⁵¹ S nádejou na posil- nenie väzieb medzi Čechmi a Slovákmí v auguste 1839 povzbudzoval Jána Ka- davého, ktorý mal český pôvod, aby sa v peštianskej slovenskej cirkvi uchádzal o uprázdnený post učiteľa. Uvažoval aj o tom, že po zvolení Kadavého založia čitateľský krúžok.⁵²

Kollárov plán sa realizoval v novembri 1843, keď podľa vzoru nedeľných škôl v Liptovskom Svätom Mikuláši a Brezovej pod Bradlom, ako aj peštianskych kultúrnych spolkov niekoľko členov slovenského cirkevného zboru založilo sa- movzdelávacie krúžok alebo besedu. Nejasný charakter inštitúcie pociťoval aj učiteľ školy, ktorý ju viedol, keď stanovy zapísal takto: „Pravidlá školi ňeďelnej

⁴⁹ Marosvári, 1987. 291–292.

⁵⁰ Rapant, 1943. 96.

⁵¹ Hlasové, 1846. 113.

⁵² Jánovi Kadavému, 167. list, 13. august 1839. Ambruš, 1991. 203.

pešťanskej alebo besjed ňed'elních.“⁵³ Stanovy a program stretnutí obsahovali mnoho prvkov, ktoré boli cudzie školskej inštitúcii zameranej na opakovanie učiva pre remeselníkov. Do nedeľnej besedy mohol chodiť prakticky hocikto, teda aj ženy. Členovia sa dohodli, že vždy na jar budú organizovať nedeľné a sviatočné popoludňajšie zamestnania. Okrem populárno-náučných kníh čítali aj humornú literatúru, divadelné hry a časopisy a vypracovali odpovede na otázky z rôznych predmetov, čo bolo typické pre študentské krúžky.⁵⁴ Mnoho členov darovalo besede knihy, svietniky, sviečky alebo minerály, na rozširovanie knižničného fondu zasa zbierali členské. Hoci stanovy spomínali učňov a žiakov, v skutočnosti bola reč o nedeľnom školskom spolku, preto v prvej etape jeho činnosti považujem za náležitejšie označenie beseda.

O ovzduší stretnutí si môžeme vytvoriť predstavu na základe zápisu v spolkovej pamätnej knihe z 1. januára 1844. Je to jediné zasadnutie, ktorého priebeh Kadavý detailne zvečnil. Slávnostný ráz zasadnutiu dala prítomnosť Kollára a jeho rodiny, česko-slovenskú vzájomnosť zabezpečila prítomnosť dvoch českých dám z Budína. Najprv boli prečítané a schválené pravidlá, potom sa čítalo niekoľko krátkych článkov. Následne Kadavý vystúpil s prednáškou o užitočnosti spolkov miernosti a navrhol založiť takýto spolok aj v Pešti. Návrh podporil Kollár, ktorý povedal, „že mi Slováci máme k založení spolku mjerností vetšje příčini ako inje národu v Uhrách, lebo vraj náš národ slovenskí hlboko klesnuv pro piťja pálenki a nás Pešťanou to vraj musí najvjac bolet, keď tu vidjevame v čas žatvi a obaračiek opilích Slovákou po ulicách sa povaluvať, a preto vraj máme na víkoreneňi tohto hriechu najvjacej pracuvať“.⁵⁵ Potom dvaja besedníci prečítali básne, následne mužský zbor zaspieval „jednu spjevanku (slovenskú, národnú)“, napokon české dámy za sprievodu klavíra predniesli české a slovenské piesne a árie. Najväčší úspech mala pieseň *Nitra, milá Nitra*. Kollár na záver vyjadril svoju radosť z toho, že na zasadnutí bolo viac žien ako mužov.

⁵³ Dejiny nedeľnej školy zvečnila jej pamätná kniha. Pamätná kniha sa nachádza v archíve Pešťianskeho slovenského evanjelického cirkevného zboru, jedna kópia je aj v EOL PSZE. Nižšie sa na ňu nebudem odvolávať v osobitnej poznámke pod čiarou ani v prípade citátu, odkaz je v texte štúdie vždy zřejmý.

⁵⁴ O odpovediach diskutovali a vydarenejšie slohy zapísali do pamätnej knihy. 21. januára 1844 prečítal svoju prácu Ján Menich, ktorý analyzoval výučbu v pešťianskej slovenskej elementárnej škole. Hľadal odpoveď na otázku, prečo absolventi slovenskej školy opúšťajú svoje náboženstvo a národnosť. 18. februára 1844 si zasa účastníci vypočuli prednášku Viskidenského o striezlivosti, bol to v podstate propagandistický text za založenie spolku miernosti.

⁵⁵ Kollárovo slová citujem z dvoch dôvodov: 1. len zriedka sa dá čítať Kollárov citát v tomto jazyku; 2. tento citát do slovenského literárneho jazyka prepísal Pavel Blaho, no jeho obsah prekrútil. Blaho, 1893. 45.

Dôležitejšie ako symbolické prvky slávnostného programu bolo to, že sa hovorilo o založení spolku miernosti. Pramene nehovoria o tom, kedy sa to presne stalo, no spolok bol založený niekedy od polovice januára do začiatku apríla roku 1844, teda skôr ako Závodníkov spolok, ktorý slovenská historiografia dlho pokladala za prvý.⁵⁶ Hoci o peštianskom spolku miernosti nemáme viac prameňov, je isté, že kým pracoval, bol úzko spätý s nedeľnou besedou. Tá mala od polovice apríla do polovice novembra 1844 letnú prestávku, no tí, ktorí mali záujem o stretnutia, sa mohli pridať k členom spolku miernosti, ktorý pracoval naďalej. Na zamestnaniach spolku sa takisto čítali noviny a užitočné knihy.

Na jeseň 1845 sa začala nová etapa dejín nedeľnej besedy. Kadavý jej význam podčiarkol aj tým, že do pamätnej knihy za stanovy dodatočne vsunul jednu poznámku: od začiatku školského roka 1845–1846 sa kládol dôraz na „krajinské reči“,⁵⁷ medzi nimi vyslovene na slovenskú gramatiku a vedecké predmety. Od tohto obdobia bola škola otvorená len mužom: „mešťanom, mistrom, tovarišom i učnom remeselníckim“. Ako formuloval Kadavý: z besedy sa stala nedeľná škola.⁵⁸ Medzi publikácie na čítanie boli okrem českých kníh a časopisov⁵⁹ zaradené aj Slovenské národné noviny a kapitola z Hurbanovej Unie.

Aj nasledujúcu reorganizáciu inicioval na stretnutí 24. apríla 1846 Kadavý. Navrhol, aby sa urobil nábor nových členov, a aby nebola letná prestávka. Priamo to síce nevyslovil, no jeho argumenty odkazovali na to, že mal v úmysle pripojiť sa k hnutiu Štúra a Hurbana.⁶⁰ Členovia podporili aj návrh, aby boli na základe veku vytvorené dve triedy, jedna pre začiatčníkov a druhá pre dospelých členov. Tí prví sa budú učiť písať, čítať a počítať, pokročilých zasa bude Kadavý

⁵⁶ Vid' napr.: Martiš, 1973. 18. 20. 34. Inde patrí „prvenstvo“ katolíckemu kňazovi Petrovi Árvaymu z Bobrovca z roku 1840. Pasiar, 1975. 127.

⁵⁷ „... a na žiadosť údou sa aj mluvnica reči slovenskej prednášala. Ťže sa vislovalo, že sa budúcné aj na druhje reči vo vlastí našej potrebuje zvláštná pozornosť obrátiť.“

⁵⁸ „... a teda naše besjedi zostali celkom ňeďelnou školou.“

⁵⁹ Napr. Průmyslní posel od Dra Amerlinga; Zábavy nedělní, čili prstonárodní poučování v silospytu (fysika) od dr. F. S. Kodyma, v Prahe; Nedobytedlný hrad jméno Hospodinovo od Komenského; zprávy z Květů.

⁶⁰ „Ej, musí sa už veru dobrá duša slovenska naraďovať, keď čuje, jako na Slovensku tisíc a tisíc do spolku mjerností vstupujú, jako sa po osveťe a vzdělaností túžjaci starcovja a mládenci do ňeďelnej školi hrnú a ju v zime i v leťe naplňujú. Inše, ako k. p. v Čechách, chodja len odrostlje djetki do ňeďelnej školi, ale na Slovensku i mládenci a starci, a to len preto že sa tam vzdělat' muožu. Krásni, velební je to obraz vid'jet' vo škole vedla vedochtivjeho mládenca sed'jet' starca strjebrovlasjeho. Ale či bi sme mi Pešťjanski Slováci mali nazad zostat'? Či bi sme sa mi ňeznali tím naším dolno a horňozemskích bratom virovnat' a školu ňeďelnú ňjelen v zime, ale ako oří, i v lete držat'? Či bi sme mi ňemali tak pevnú vuoluku svojmu vzdělanju aspon jednu hoďinu do tídňa obetovat' a posveťit', a to tím vjacej, čím peknejši příležitost' k tomu v našom městě máme?“

učiť „mluvnicu so vzťahom na reč maďarskú a nemeckú“, ktorej znalosť je v Pešti podmienkou na vybavovanie záležitostí. Pokročili sa okrem toho budú učiť písanie, matematiku, prírodovedu a zemepis, ako aj iné užitočné veci, okrem českých kníh budú čítať Štúrove noviny, Hurbanove Pohľady a Lichardov kalendár. Beseda transformovaná na nedeľnú školu tak v podstate zodpovedala inštitúcii, ktorú sa vláda snažila rozšíriť na opakovanie učiva pre učňov a tovarišov. Tento cieľ však bol prekonaný tým, že ju mohli okrem mládeže navštevovať aj dospelí (na rozdiel od starších členov učni za školu neplatili), čo bola súčasť Štúrovho a Hurbanovho programu. Na to, že sa škola plánovala pripojiť k hnutiu, ktoré vyhlásil Ľudovít Štúr, poukazoval navyše aj symbolický akt. Členovia sa rozhodli, že na vlastné náklady vydajú Hurbanovu knihu propagujúcu spolky miernosti a nedeľné školy, budú ju lacno predávať a každej nedeľnej škole zašlú jeden výtlačok. Distribúciu mal zabezpečiť Kadavý, ktorého poprosili aj o to, aby v mene členov poďakoval Hurbanovi za darovaný rukopis.⁶¹

Vo vyššie opísanej podobe, ako súčasť Štúrom a Hurbanom organizovanej siete, pracovala nedeľná škola len veľmi krátky čas. Pravdepodobne bola populárna, lebo Kadavý sa v žiadosti, ktorú 10. mája predložil partikulárnemu konventu slovenského cirkevného zboru, odvolával na nedostatok miesta. Peštiansku cirkev žiadal o povolenie, aby sa nedeľná škola mohla konať v školskej budove na námestí Szén (dnešné Deákovo námestie). Túto žiadosť však musel oficiálne predložiť slovenský cirkevný zbor. Kollár sa 10. mája na konvente pokúsil nedeľnú školu zakázať a to isté urobil popoludní toho istého dňa aj v kostole.⁶²

V pozadí sporu medzi Kollárom a Kadavým bolo mnoho krívd a ideových rozporov. Spomedzi nich si pozornosť zasluhujú najmä tie, na základe ktorých sa dajú vyvodiť závery o adaptačných možnostiach Štúrovho programu v praxi. Väčšina slovenského cirkevného zboru odmietala Štúrovu iniciatívu zameranú na nový slovenský literárny jazyk. Dôvody sú komplikované, ich prezentácia presahuje rámec tejto štúdie. V každom prípade sa dá jednoznačne dokázať, že v odmietnutí okrem osobných a ideologických motívov zohrali svoju rolu aj náboženské konflikty, veď v obvineniach proti Kadavému nefigurovalo používanie slovenčiny, ale „katolícko bernoláckej slovenčiny“. Napätie však vyvolávalo aj to, že mnohí hodnotili Štúrovu kodifikačnú snahu ako gesto voči Maďarom. Medzi slovenskou evanjelickou inteligenciou bol rozšírený názor, že Štúr chcel

⁶¹ Kniha napokon vyšla v Banskej Bystrici. Keby nebola nedeľná škola zatvorená, zrejme by vyšla v Pešti.

⁶² Prípád mal aj predohru, viď Kraus, 1974. 195. Štefan Marko Daxner v liste zo 14. februára 1846 informuje o tom, že Wrchovský na slovenskom zasadnutí na Kollárov popud zaútočil na Kadavého.

novým jazykom a odtrhnutím sa od češtiny – čo vyslovene zdôraznil v spise *Nárečie slovenské – odraziť obvinenia z panslavizmu*. Podľa niektorých to bol hlavný dôvod zavedenia slovenského normatívneho jazyka, napríklad, Daniel Lichard sa práve z toho dôvodu stal zástancom štúrovčiny.⁶³ Články, podporujúce novú slovenskú jazykovú normu, vyšli v novinách *Pesti Hírlap* a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (PEIL), pričom do periodika protestantov ich písali slovenskí duchovní.⁶⁴ Treba sa zamyslieť aj nad tým, že takýto aspekt sa dá vyčítať aj z jednotlivých prejavov štúrovcov. Plánovali totiž, a sčasti sa aj snažili realizovať politiku, ktorá bola menej iluzórna ako predchádzajúca, nesnažila sa len zachovať status quo, bola realistickejšia a budovala modernú spoločnosť, pričom evolúciu Slovanov–Slovákov umiestnila do Uhorska.⁶⁵ A dajú sa nájsť aj isté spojivá, lebo členovia nemeckých a maďarských cirkevných zborov nepociťovali voči štúrovčine averziu.

Vplyvný kňaz maďarského zboru peštianskej cirkvi a redaktor PEIL József Székács podporoval, aby nová nedeľná škola používala slovenčinu. S Kollárom sa síce konfrontoval len zriedka, no okrem iného s ním nesúhlasil ani v otázke slovenského jazyka. Pri analýze Székáčsových článkov so slovenskou tematikou

⁶³ Daniel Lichard publikoval v roku 1867 v *Časniku Štúrovu* biografii. V nej uvádza jeden z dôvodov, prečo sa stal v štyridsiatych rokoch prívržencom slovenčiny. Maďari pokladali literárne spojenectvo s Čechmi za vlastizradu. „Dobre, budeme písať našou rečou, k vzdelaniu nášho ľudu, čo nám len azda nebude pokladané za zradu vlasti.“ Cituje: Hodža–Škultéty, 2008. 361.

⁶⁴ Fried, 1992.

⁶⁵ K tomu: „Poznajúc teda naše nešťastie, odvážili sme sa už raz sami náš kmeň vzkriesiť a prebudiť k jeho vlastnému životu, aby mal aspoň sám seba, sám sebou sa ratoval. Náš slovenský kmeň nevylieval krv za českú, ale za uhorskú korunu, je vpletený do celkom iného pásma ako českého, preto aj musí hľadať svoju ochranu inde než v obrazotvornej veľkosti česko-slovanského, totiž českého literátstva; stavajúc na verejnej spravodlivosti a historickom základe, dôjdeme k stálejším výsledkom ako na pokútnych teóriách o jednom veľkom českoslovanskom národe. Domom nášho kmeňa a jazyka je uhorská vlasť, a v čom mene sa môžeme domáhať svojho práva, to je spravodlivosť krajinského zriadenia, domnievame sa, že predsudky, ktoré v našej vlasti lietajú o Slovákoch, zaženieme nie českou, pre uhorský štát vždy len cudzou literatúrou, ale na každý spôsob slovenskou, ako domácou, krajinskou. Toho sa už aj od času, čo píšeme po slovensky, docielilo viac, akoby si mysleli naši odporcovia. A práve preto veríme, že hoc priam jednotlivcom sa ťažko darí prislúhovať spravodlivosti – uhorský štát, stavy, ba sami Maďari uznajú spravodlivé žiadosti nášho kmeňa a neodoprú mu právo vzdelávať sa v jeho otcovskej, domácej, krajinskej reči.“ Hurban, 1846. Štúr sa v spise *Nárečie slovenské* alebo potreba písania v tomto nárečí jednoznačne dištancoval od Čechov. „Ktorý národ a kmeň žiť chce a žiť má, ten sa nesmie a nemôže na druhý národ alebo kmeň spoliehať a od neho prebudenie i zadržanie života svojho očakávať, ale musí sám pracovať a na nohy sa postaviť... Dosiaľ sa kmeň náš veľmi po Čechoch ohliadal a to, do čoho sa sám nechytal, od nich očakával... Česi sú kmeň od nás odchodný, ich história nepadá na nás, bo sme my v nej žiadnej účasti nemali.“

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/30/Stur_Narecie-slovenske-alebo-potreba-pisania-v-tomto-nareci/1

musíme brať do úvahy jeho ambivalentný vzťah k Slovákom.⁶⁶ Výnimkou je séria štyroch článkov, ktoré v lete 1846 publikoval v PEIL pod názvom Merengések, a venoval sa v nich aktuálnym otázkam evanjelickej cirkvi. Tieto články charakterizuje ojedinelá úprimnosť a silné emócie, čo je zrejme dôsledok toho, že ho zdrvila závažná polemika s generálnym inšpektorom evanjelickej cirkvi Károlyom Zayom.⁶⁷ Expresívne sa vyjadroval okrem iného aj o literárnom jazyku Slovákov, nedokázal pochopiť, prečo tak odhodlane lipnú na bibličtine, ktorá už dávno prišla o svoju komunikačnú rolu. Slovenským evanjelikom však vyčítal aj iné veci. Rozsiahlo analyzoval rozdiel medzi národným označením Slovan a Tót a navrhol, aby sa namiesto označenia Slovan používalo radšej Slovák alebo Tót, čím by sa predišlo označeniu pansláv. Sám za seba navrhol aj to, že keď dostane rukopis slovenského prekladu Písma Svätého, tak získa prostriedky na jeho vytlačenie.⁶⁸

Zákaz nedeľnej školy zatiaľ nebol úspešný, v čom zohralo svoju rolu aj stanovisko peštianskej cirkvi, ktoré iste inicioval Székács. Cirkevné zápisnice detailne dokumentujú postup proti Kadavému a nedeľnej škole a dopĺňajú obraz, ktorý sa črtá v korešpondencii komentujúcej roztržku.⁶⁹ V lete sa na slovenských zasadnutiach o záležitosti nehovorilo, stalo sa tak na jeseň 1846, kedy sa blížil začiatok školského roka. Slovenský cirkevný zbor chcel za každú cenu odstrániť neposlušného učiteľa. Na tento účel sa nezbierali len podpisy, ich presný počet bol 68, ale dozorca slovenskej školy Ján Menich, ktorý bol v minulosti aktívnym členom nedeľnej besedy, vykonal kontrolu školy a zistené nedostatky zhrnul do trinástich bodov. No len jeden bod, v ktorom sa evidentne ukázali kompetenčné problémy, sa týkal nedeľnej školy. Kollár a cirkevný zbor totiž nemohli oficiálne zatvoriť inštitúciu, ktorá mala charakter samovzdelávacieho krúžku. Mohli však zakázať, a aj tak urobili, aby pracovala v prenajatej budove slovenskej školy a mali pocit, že účasť môžu zakázať aj svojmu učiteľovi. Aj v tejto oblasti sa však

⁶⁶ Hoci často zdôrazňoval svoju toleranciu, jeho pamäti svedčia o tom, že z hľadiska zvyšovania počtu členov maďarského cirkevného zboru si prostriedky nevyberal. Začiatkom päťdesiatych rokov 19. storočia počas diskusií o oddelení slovenského, nemeckého a maďarského cirkevného zboru sa, napríklad, snažil oslabiť Slovákov, ktorí žiadali miesto v spoločnej školskej budove, aj tým, že na periférii mestských častí Józsefváros a Terézváros organizoval maďarsko-nemeckú elementárnu školu, pričom získal aj podporu viacerých slovenských členov cirkvi. Poučná je aj kapitola, v ktorej píše o tom, ako získaval Slovákov od Kollára. Zászkaliczky, 2011. 155.

⁶⁷ Károly Zay na stránkach Budapesti Híradó a PEIL polemizoval s duchovnými (napr. PEIL, 10. 5. 1846. Még egy válasz a' magyarhoni nehány ev. lelkész panasza, gróf Zay Károlytól.) K polemike sa Székács vyjadril ako redaktor (PEIL, 14. 6. 1846, 570–572.), čo vyvolalo sériu odpovedí.

⁶⁸ Merengések IV. PEIL, 12. 7. 1846, 704–705.

⁶⁹ Kraus, 1974. 195–196. Banáry, 1984. 120–121.

objavili kompetenčné pochybnosti a preto boli nútení obrátiť sa na superintendenta so žiadosťou o radu.

Kompetenčné problémy boli zakódované v komplikovanejšej štruktúre trojjazyčného peštianskeho evanjelického cirkevného zboru. Od roku 1844 sa peštianska evanjelická cirkev zmenila na seniorátny zbor, čo znamenalo, že nepatrila pod seniorát a jeden z jej troch farárov (zbor mal maďarského, nemeckého a slovenského kňaza), ktorý v danom roku viedol matriku, bol senior. V iných záležitostiach fungovala cirkev na základe spomínanej dohody z roku 1834. Peštiansku evanjelickú cirkev augsburského vyznania tvorili tri zbory, ktoré sa líšili používaným jazykom: nemecký, slovenský a maďarský zbor. Peštianska cirkev si volila svojho dozorcú, správcu a školského dozorcú na zasadnutiach, na ktorých sa mohol zúčastniť každý jej člen. Od 19. storočia menšie záležitosti prerokovával volený výbor, ktorého členmi boli okrem funkcionárov a kňazov aj zástupcovia troch partikulárnych zborov. Organizačná štruktúra bola v prípade peštianskej evanjelickej cirkvi štvornásobná: aj partikulárne zbory mali svojich volených predstaviteľov (viceinšpektor, podsprávca, atď.), zástupcov a vlastné partikulárne zasadnutia. Kňazov a učiteľov volil celý zbor: členovia peštianskej evanjelickej cirkvi ich volili spomedzi kandidátov, ktorých navrhli partikulárne zbory. Učiteľ teda nebol zamestnanec partikulárneho zboru, ale peštianskej cirkvi. Aj plat dostával z cirkevnej pokladnice, pričom ho mohol dopĺňať príjem z rôznych nadácií. Podobná situácia bola aj v prípade slovenskej elementárnej školy. Jej činnosť podporovali slovenské nadácie, no organizačne patrila do školskej siete peštianskej cirkvi a bola financovaná zo spoločnej pokladnice. Ukazuje to, napríklad, aj dokument venovaný školám „Tanárokróli tudósítás a pesti prot. ev. esper. gymnasiumtól és jegyzetek az elemi tanodákról és szakintézetekről az 1845/6 év 2. felétől“.⁷⁰ Medzi inštitúciami zaradenými ku gymnáziu bola slovenská škola a kresliarska škola. Žiaci slovenskej elementárnej školy mohli slobodne navštevovať kresliarsku školu, ako aj školu spevu a telocviku.

Slovenský cirkevný zbor sa viackrát pokúsil demonštrovať nezávislosť svojej elementárnej školy od peštianskeho evanjelického vzdelávacieho systému. Napríklad, od novembra 1838 sa školský rok otváral osobitne v budove, ktorú si

⁷⁰ EOL AGE IIe/17, 14. 1. Maďarsko-nemecká elementárna chlapčenská škola (prvý a druhý ročník elementárnej školy bol dvojročný). 2. Koedukovaná slovenská škola, učiteľ: János Kadavý, ktorý je zároveň organistom a kantorom na slovenských bohoslužbách. 3. Maďarsko-nemecká dievčenská škola (prvý a druhý ročník elementárnej školy bol trojročný). 4. Kresliarska škola. 5. Hudobná škola. 6. Škola telocviku. 7. Kurz prírodných vied v štvorročných gramatických triedach. 8. Vyučovanie angličtiny. 9. Vyučovanie francúzštiny.

slovenská škola prenajímala.⁷¹ Slovenská škola však nezávisle od toho zostala filiálnou školou a učitelia sa v sporoch mohli vždy oprieť o peštiansku cirkev. Kadavý nebol prvým učiteľom, ktorý sa dostal do konfliktu s Kollárom.⁷² Aj na zasadnutí na jeseň 1839 sa hovorilo o tom, že slovenský zbor často mení svojich učiteľov, pričom podľa člena maďarského výboru Andrása Thaisza bola dôvodom Kollárova nevráživosť.⁷³ Tá mala vraj aj tragické následky, lebo podľa Štefana Marka Daxnera Kollár dovtedy trápil učiteľa Jánosa Petóho, Kadavého predchodcu, kým ten neskočil do Dunaja.⁷⁴

V júni 1846, teda bezprostredne potom, čo Kollár vystúpil proti nedeľnej škole, bol opäť v programe zasadnutia peštianskej cirkvi spor medzi farárom a učiteľom. Viacerí vystúpili proti Kollárovi, že vraj z kazateľnice zakázal nedeľnú školu, a bez vedomia cirkvi a superintendenta obvinil učiteľa. Odborná literatúra nemá vo zvyku zdôrazňovať fakt, ktorý sa dá vyčítať z iných prameňov, že spoločný výbor peštianskej cirkvi, ktorý tvorili zástupcovia maďarských, nemeckých a slovenských veriacich, bránil nedeľnú školu a Kadavého pred Kollárom a výborom slovenského cirkevného zboru. Kadavý cítiac túto ochranu sa do začiatku roku 1847 nepodvolil a angažoval sa za nedeľnú školu aj napriek tomu, že superintendent Szeberinyi sa jednoznačne postavil na stranu slovenského zboru a v liste z 1. decembra 1846 ho postavil pred voľbu: alebo sa do dvadsiatich štyroch hodín písomne zaviazal k poslušnosti voči slovenskému zboru alebo dobrovoľne zo svojho postu odíde. Vyhrážala sa mu, že ak sa bude naďalej priečiť, bude voči nemu začaté úradné konanie.⁷⁵

Kadavý hľadal spravodlivosť u peštianskej cirkvi, o čom svedčí jeho sťažnosť napísaná v nemčine, ktorá si zasluhuje pozornosť z viacerých aspektov. Dôležitý je samotný adresát sťažnosti, lebo Kadavý sa obrátil na zhromaždenie peštianskej cirkvi. Uviedol, že ho 1. novembra 1846 na schôdzi napadol Ľudovit

⁷¹ EOL PSZE, Zápisnice. 1. 11. 1838.

⁷² Nevieme, kedy zo školy odišiel Samuel Matejkovský, ktorý v nej od jej založenia dlhý čas učil, na dôvod však poukazuje autor Kollárovej biografie: vraj urazil Kollára, potom bez stopy odišiel. Jeho nástupcom sa stal László Jeszenszky, ktorý tu zostal do apríla 1837, kedy dostal ponuku stať sa kňazom v Kunovej Teplici. Zrejme mal s Kollárom dobré vzťahy, aspoň som nenašiel údaj o konflikte medzi nimi. János Petó, učiteľ chlapčenskej triedy, však zostal v Pešti len polrok, potom musel odísť, lebo po maďarsky označil Slovákov za špinavý národ. Rovnako odišiel aj Ján Masztiš alebo Mastič, učiteľ dievčat, ktorý mal takisto konflikt s Kollárom. Zászkaliczky, 2011. 127-128.

⁷³ EOL PSZE, Zápisnice. 29. 10. 1839. Zbor nemal štyri mesiace slovenského učiteľa, dva mesiace učil slovenské deti kaplán, ktorého si vyžiadali od peštianskej cirkvi. EOL PSZE, Zápisnice. 3. 12. 1839.

⁷⁴ Kraus, 1974. 195.

⁷⁵ 1. december 1846, Banská Štiavnica, Jan Szeberinyi, EOL PEL Ib6 5. škatuľa.

Haeckl (Häckl),⁷⁶ lebo nebol ochotný vzdať sa novej nedeľnej školy. Počas búrlivej diskusie sa mu Haeckl vyhrážal palicou a označil ho za satana a zradcu, následne ho chcel dať vyhodiť z konventu. Kadavý pobúrene citoval Haecklov výrok: „Musíte nás poslúchať a musíte odísť z nedeľnej školy, keďže vás vymenovalo slovanské zhromaždenie, ktoré vás toleruje a má právo vám dávať príkazy, ja vám teda prikazujem, vy ste môj sluha (szluha).“⁷⁷ Kadavý sa bránil tým, že zmluvu podpísal s peštianskou cirkvou, od ktorej poberá aj plat, že podporuje ušľachtilú záležitosť, ktorú schválil výbor peštianskej cirkvi. Peštiansku cirkev napokon požiadal o to, aby ho ochránila pred urážkami.

Kadavý zaspätkoval až v lete 1847, kedy slovenský cirkevný zbor prostredníctvom slovenského školského dozorcú Jána Menicha spustil voči nemu súdne konanie.⁷⁸ Vtedy sa rozhodol, že slovenskému výboru predloží žiadosť o dohodu.⁷⁹ Výbor ju 31. januára schválil, no dozvuky sporu trvali do mája 1847, keď Kadavý – zrejme s cieľom, aby sa vášne upokojili – dostal povolenie navštíviť svojich príbuzných v Čechách a cestovať po krajine s cieľom učiť sa po maďarsky.⁸⁰ Dôležitým momentom konfliktu je aj to, že slovenský zbor sa ho snažil riešiť ako svoju vnútornú záležitosť. Z toho dôvodu, napríklad, nebol ochotný predložiť text dohody ani po vyslovenej výzve výboru peštianskej cirkvi.⁸¹

Zhrnúc vyššie povedané, nedeľná škola bola do jesene 1846 inštitúciou, ktorú slovenský cirkevný zbor podporoval, ale neprevádzkoval. Slovenský učiteľ založil a viedol čitateľský krúžok, ktorý pretvoril v nedeľnú školu, a tú sa neskôr pokúsil integrovať do Štúrovho a Hurbanovho hnutia. Od leta 1846 slovenský zbor prerušil so školou všetky kontakty, a keďže ju nemohol zakázať, marginalizoval jej členov a vedúceho, pričom peštianska cirkev naďalej zabezpečovala podmienky na jej činnosť.

Na jeseň 1846 sa však príbeh školy nekončí. V pamätnej knihe to spomína aj Kadavý: zamestnania boli opäť spustené pod patronátom peštianskej cirkvi. Opätovné založenie nedeľnej školy iniciovali vážení slovenskí členovia cirkvi. Obrátili sa na (hlavného) inšpektora (Oberinspektor) peštianskej cirkvi so žia-

⁷⁶ Haeckl bol krajčírsky majster z predmestia Lipót (Lipótváros), ktorý bol viackrát slovenským viceinšpektorom a školským dozorcú, pričom v tom čase fungovala slovenská elementárna škola v jeho dome. EOL PSZE, Zápisnice. 15. 2. 1846.

⁷⁷ „Sie müssen uns gehorchen und von der Sonntagsschule abtreten, denn die slawische Gemeinde hat Sie berufen, sie tolerirt Sie, und hat also das Recht Ihnen zu befehlen, – ja ich befehle Ihnen, Sie sind mein Knecht (:szluha:).“ Kadavého sťažnosť adresovaná zasadnutiu peštianskej cirkvi, EOL PEL Ib6 5. škatuľa.

⁷⁸ EOL PSZE, Zápisnice. 10. 1. 1847.

⁷⁹ EOL PSZE, Zápisnice. 24. 1. 1847.

⁸⁰ EOL PSZE, Zápisnice. 24. 5. 1847.

⁸¹ EOL PSZE, Zápisnice. 28. 2. 1847.

dosťou, aby nedeľná škola, ktorú zakázal výbor slovenského zboru, mohla pokračovať v niektorej zo školských miestností peštianskej cirkvi. Svoju žiadosť odôvodnili tým, že: 1. väčšina členov slovenského cirkevného zboru sa do mesta presťahovala a vo svojom rodisku si nemohli osvojiť vedomosti, ktoré sú „v centre domoviny“, v takom meste obchodu ako Pešť potrebné; 2. v Pešti je mnoho mladých slovanských remeselníkov, ktorí neovládajú ani také nevyhnutné veci ako je písanie a počítanie; 3. takáto inštitúcia existuje v mnohých evanjelických zboroch a odporúča ju aj samotná kráľovská rada; 4. rozvíjanie duše vedomosťami je prirodzené právo človeka. Zároveň ohlásili, že učiteľ Kadavý na ich žiadosť vedenie nedeľnej školy, podobne ako v minulosti, prijal. Táto žiadosť predstavuje z hľadiska skúmania dejín školy nový a dôležitý aspekt. Žiadatelia tak zrejme formulovali kvôli adresátovi, no obraz o nedeľnej škole je zbavený akéhokoľvek nacionalizovania a Štúrovho vplyvu. Odzrkadľuje to aj návrh predmetov, ktorý je prílohou žiadosti: obmedzil sa len na najdôležitejšie predmety bez ideológie.⁸²

⁸² Na prvom liste je uvedený 11. október 1846, zrejme sa o ňom rokovalo na konvente peštianskej cirkvi, ktorý sa konal v tento deň. Uverejňujem celý list: Hochgeborener Herr Ober Inspector! Löbliche Gemeinde! Es ist wohl der löbl. Gemeinde theils aus den letzten Acten des slawischen Part. Conv. theils auch auf anderen Wegen zur Kenntnis gekommen, daß unter den Gliedern, hiesigen slawischen Coetus die so genannte Sonntagsschule vor einiger Zeit gegründet worden ist. Obgleich nun diese unschuldige Gestalt in der neuesten Zeit durch manche in den Weg getretenen Hindernisse unterbrochen wurde, und selbst der slav. Part. Convent einen ungünstigen Beschluß gegen dieselbe gefaßt hat, demungeachtet sind wir Unterschriebenen von der Unschuld und Reinheit unseres Vorhabens tief überzeugt und indem wir die Nützlichkeit und Notwendigkeit einer Sonntagsschule klar einsehen, haben wir uns entschlossen, dieselbe neuerdings ins Leben treten zu lassen. Die Gründe welche uns zu solchem Schritte bewegen hatten sind wir so freyhiemit der löb. Gemeinde zu unterbreiten: Wir unterfertigten, und auch der größere Theil der Mitgliedern des slav. Coetus, sind nicht in dem Schooße dieser löbl. Gemeinde geboren und erzogen worden, sondern aus verschiedenen Gegenden unseres Vaterlandes hierher zusammengefloßen haben wir uns allhieransäßig gemacht. In unseren GebrurtsÖrten meistens armen Ortschaften fehlte es an Gelegenheit und auch an Mitteln, um uns mit jenen verschiedenen Wissenschaften und Kenntnissen zu bereichern, welche in dem Centrum unseres Vaterlandes, in einer so reichen Handels Stadt wie Pest, – in jeder Hinsicht des Lebens so nützlich ja unumgänglich nothwendig sind. – Außer dem gibt es hier in Pesth so viele junge slavische Handwerker die nicht einmal in den unentbehrlichsten Sachen – im Schreiben und Rechnen – die nötigsten Bewandtheit besitzen. – Diesem Übel also mögliche Abhülfe zu leisten, für die weitere Ausbildung unserer selbst, und unserer Kinder auf erlaubten Wegen zu sorgen, – ist unser Vorhaben und unser' alleiniges Ziel. – Und dieß ist – wie wir glauben – allein hinreichend um unseren Schritt vor der löb. Gemeinde zu rechtfertigen. Das Recht, sich zu bilden, – den Kreis seiner Kenntnisse zu erweitern, seinen Geist wissenschaftlich zu nähern – dies ist ja ein natürliches ein angeborenes Recht, welches allen Menschen gehört, und Niemanden abgesprochen werden kann, – die Bildung und Verfolkkommnung ist ja das Ziel des einzelnen Menschen so gut, wie der gesammten Menschheit. – Nun ist aber bei uns, die wir in den Industrial Schulen, und anderen dergleichen Anstalten keinen Antheil nehmen können, der einzige zu dem besagten Ziele führende Weg.

Kadavý s podporou peštianskej cirkvi teda opäť začal vyučovať v nedeľnej škole. Pomáhali mu krajčír Ján Sztraka z Ferencvárosu, Ján Zimány, ktorý v šesťdesiatych rokoch 19. storočia zohral dôležitú rolu ako dozorca slovenského patentálneho zboru v Pešti, ako aj Pál Kanya, učiteľ 3. a 4. gramatickej triedy nemecko-maďarského gymnázia, v rokoch 1843–1845 bol jeho riaditeľom.⁸³ Kanya sa nielen podieľal na výučbe, ale keď sa slovenský učiteľ stiahol, polrok nedeľnú školu aj viedol. O jeho názoroch na národnú identitu a slovenský literárny jazyk sa dozvieme z jeho pamätí. Všestranne vzdelaný učiteľ, ktorý hovoril viacerými jazykmi, mal síce slovenskú materinskú reč, no medzi jeho predkami boli najmä Nemci a Maďari, pričom kategoricky odmietal, aby si ho proti jeho vôli privlastňovali Maďari, Slováci alebo Nemci. Podľa pamätí už v roku 1813 podporil kodifikáciu slovenčiny, keď bol na obede u svojho krstného otca „Mátyása Schuleka“, farára v Tisovci: „Hovorilo sa aj o slovenskej literatúre, starý pán veľmi zatracoval čechistov. Práve vtedy sa vďaka Györgyovi Palkovicovi, Tabliczovi a iným začala slovanská česká literatúra hýbať. Súhlasil som s názorom starého pána, české slovné spojenia som už dávno považoval za nedvižné a neprirodzené: v kostole – v kázňach – som si síce osvojil biblický jazyk, no vo verejnom živote som považoval za správny slovenský dialekt, ktorý bol literárne rozvinutejší.“⁸⁴

Detaily o nedeľnej škole, ktorá fungovala v budove gymnázia pod pôsobnosťou peštianskej cirkvi, či o výučbe, ktorá v nej prebiehala, neprezrádza ani pamätná kniha, ani iný dokument. Vyučovacím jazykom bola na základe vyš-

Wir haben uns demnach entschlossen, die Sonntagschule neuerdings zu begründen, – was wir um desto größerer Zuversicht thun, weil solche Anstalten in vielen Evangelischen Gemeinden bestehen, – und selbst durch das Hohe K. Ung. Consilium anempholen worden sind. Demzufolge haben wir den Herrn Lehrer Kadavy ersucht, er möge die Leitung der Sonntagsschule wie vor dann, so auch jetzt übernehmen, – was er auch in seinem Eifer für das Gute und Nützliche, – wie vor dann so auch jetzt zu thun versprach. Indem wir aber keinen geeigneten Ort für unsere Zusammenkünfte haben, und der slavische part. Con. uns das Quartier der slav. Schule zu diesem Zwecke verweigert hat, – dem zu folge wenden wir uns an die Löbliche Gemeinde, mit der unterthänigste Bitte, – die Löb. Gemeinde möge uns gütigst eine der Schul Classen, für unsere Sonntagsschule anweisen. – Die Gegenstände, welche daselbst vorgetragen werden sollten sind wir so frey Sub % – der löbl. Gemeinde zu unterbreiten. In der festen Hoffnung daß unsere unterthänigste Bitte durch die Löbliche Gemeinde gewürdigt sein wird, – verharren wir in gebührender Ehrfurcht der Löblichen Gemeinde unterthänigste Diener Johan Bohurad, Johann Djurkowitz, Andreas Ivanovits, Joseph Makoviczký, Viszkidenski Andreas, Wiszkidenszky Pawel, Fraňo Kossuch, Kahelyi Andreas, Andreas Bobcsek, Štefan Daxner, Michael Matuška, Andreas Medzihradský. Kadavého sľaznosť zhromaždeniu peštianskej cirkvi, EOL PEL Ib6 5. škatuľa. Daxner je pravdepodobne Štefan Marko Daxner, ktorý bol v tom čase v Pešti justičným praktikantom vo Vrchovského kancelárii.

⁸³ Hittrich, 1923. 215. V rokoch 1848–1860 bol Kanya opäť riaditeľom.

⁸⁴ EOL, pozostalosť Pála Kányu (sic!) a Emilie Kányu, pamäti Pála Kányu, 99–100.

šie prezentovaných prameňov naďalej slovenčina. Székács a Kanya podporovali používanie slovenčiny a nedel'nú školu. Farár sa domnieval – podobne ako kňazi, ktorí v PEIL publikovali po maďarsky –, že kodifikácia slovenského nárečia znamená zo Štúrovej strany odtrhnutie sa od Čechov a otvorenie sa voči politike, ktorá viac spolupracuje s Maďarmi. Vo verejnom živote bol tento názor všeobecne rozšírený, a to nezávisle od toho, ako bola táto otázka vtedy a neskôr individuálne posudzovaná na základe názorov a temperamentu konkrétneho jednotlivca.⁸⁵

Filantropická pedagogika

Vytvorenie a prijatie slovenského literárneho jazyka bolo dávno aktuálne. Aj evanjelická inteligencia si bola vedomá toho, že nie je dlho udržateľná prax, ktorá charakterizovala, napríklad, vydanie almanachu *Zora*: redaktori prijímali texty v oboch jazykoch, v slovenčine i češtine. Ani náboženský život peštianskeho slovenského cirkevného zboru už nedodržiaval stáročnú evanjelickú tradíciu: Kollár svoje kázne síce písal v bibličtine, no ak chcel, aby oslovili veriacich, predniesol ich po slovensky.⁸⁶ Stúpenci česko-slovenskej literárnej jednoty chceli ako spoločný jazyk zreformovať bibličtinu, presnejšie vytvoriť akúsi strednú cestu medzi oboma jazykmi. Tento plán však okrem iného znemožnili české jazykové reformy a aj samotný Kollár mal výhrady voči neologizmom a germanizmom v novej českej jazykovej norme.⁸⁷ Niektoré odborné práce dokonca sformulovali aj zjednodušujúcu predstavu, že Štúr sa pre kodifikáciu stredoslovenského nárečia rozhodol práve kvôli českej jazykovej reforme.⁸⁸ Výber bol zo strany Štúra racionálny, no nesporne svojvoľný krok. O stredoslovenskej jazykovej norme nepanoval konsenzus a nebol za ňou ani veľký spoločenský tlak. Úspech jazykovej reformy závisel od toho, či ju jej stúpenci dokážu presadiť v slovenských evanjelických cirkevných zboroch. Podľa odbornej literatúry a spomienok

⁸⁵ Vystúpenie proti štúrovčine ako jav historická veda démonizovala. Na jeden zo spomínaných článkov slovenských farárov v PEIL (Ujabb szózat a' Stúrisimus ellen a' magyarhoni ev. egyházban. PEIL, 27. 9. 1846, 928–929. Informuje Friedl, 1992.) odpovedal v *Slovenských národných novinách* Ctiboh Zoch. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia odpoveď parafrázoval Butvin, 1965. 343. Podľa neho slovenskí kňazi píšuci do PEIL generovaním náboženských polemík spustili útok proti myšlienke slovenskej národnej suverenity a národnej jednoty, čo bol deštruktívny zásah do konsolidácie slovenského národného života.

⁸⁶ Kabelik, 1928. 26.

⁸⁷ Vyvíjalová, 1998. 144–145.

⁸⁸ Sak, 2007. 209.

aktérov hnutia štúrovci považovali za jeden z nástrojov na presadenie tohto cieľa nedeľnej školy.⁸⁹

Vo vzťahu peštianskeho slovenského cirkevného zboru k nedeľnej škole sa odborná literatúra tradične koncentruje na otázku používania jazyka. V podstate právom, lebo rozdielne názory na používanie jazyka stáli aj v pozadí konfliktu s Kadavým. V roku 1844 bol Kollár s rodinou v Taliansku, vtedy sa Kadavý od neho odklonil. Učiteľ o tom A. V. Semberovi v lete 1844 napísal: „Sen a klam jest to, [...] že Slováci s Čechy mají jedno nářečí, že centrum literatury slovenské v Praze se nalézá. Slováci nemají žádné literatury. Slovák nemá žádné knihy, on nic nečítá. Jen několik napolo počestných slovenských evanjelických kněží čítá knihy české. I z těchto však nikto česky nemluví. Řeč takových Čecho-Slováků je hatlanina, ani česká, ani slovenská-míchanina z obojích.“⁹⁰ Ďalším neprekonateľným rozkolom v ich vzťahu bolo to, keď Kadavý v roku 1845 vydal čítanku v štúrovčine. Kollár bol nútený brániť sa pred výčitkou superintendenta Szeberinyho tým, že sa tak stalo bez jeho vedomia.⁹¹

V polemike medzi Kollárom a Kadavým zohrávali dôležitú rolu aj osobné motívy, čo sa dá vyčítať zo súkromnej korešpondencie. Ich interpretácia odbornou literatúrou isto reprezentuje názory členov hnutia a inteligencie, ktorá sa aktívne zapájala do verejného života. Takéto prejavy sú však zároveň motivované osobnými emóciami, rivalizovaním, často sú situačné, pričom historici sú náchylní prezentovať ich ako atitúdy. Z toho dôvodu teraz zdôrazním iný dôležitý faktor konfliktu medzi Kollárom a Kadavým.

Hlbší rozkol bol vo vzdelávacej koncepcii, no tá vyvolala menej emócií než osobné nezhody. Vrátiac sa k vyššie citovanému úryvku z listu považujem za možné, že Kadavého názory a aj jeho neskoršie predstavy o školskej reforme vyplývali – okrem iného – aj z jeho skúseností z nedeľnej školy, ktorá vtedy pracovala ešte ako čitateľský krúžok.

⁸⁹ Na Slovensku vznikli stovky spolkov miernosti a nedeľných škôl, ktoré mali knižnice a čitateľské krúžky. Zakladali sa aj gazdovské spolky. K národnému hnutiu sa pripojili aj slovenskí zemanovia, ktorí „... nazdávajúc sa predtým, že by pri češtine museli byť Česi a nikdy dobrí uhorskí vlastenci“. Dohnány, 1988. 26. Hurban píše, že nový jazyk, slovenčina, sa používala na zasadnutiach spolkov miernosti a gazdovských spolkov, na stretnutiach literárnych krúžkov, v nedeľných školách a, prirodzene, aj na zasadnutiach Tatrína. Hurban, 1953. 381. Podľa Hurbana Štúr už predtým, než sa zamyslel nad gramatikou, začal v korešpondencii a článkoch používať čistú slovenčinu. Prvými pokusmi používať slovenčinu boli spolky miernosti a gazdovské spolky. Hurban, 1953. 391.

⁹⁰ Cituje Tibenský, 1976. 44.

⁹¹ Hlasowé, 1846. 236.

Kadavého reformu elementárnej školy, ktorá je podobná Štúrovým predstavám o verejnom školstve, takisto motivovali pomery v školstve. Na stretnutiach spolku sa často diskutovalo o tom, aký môže byť dôvod toho, že slovenská škola počas vyše dvoch desaťročí svojej existencie dokázala vychovať len niekoľko riadnych členov cirkvi. Jednou z odpovedí bola odpoveď Kollára, ktorý korene problému hľadal v prístupe rodičov a v jazyku, ktorý používali, pričom tento svoj názor často zdôrazňoval aj z kazateľnice.⁹² Kadavý však prišiel k inému záveru: akceptoval nepriaznivé okolnosti, na ktoré sa odvolávali Kollár a Menich, no k problému pristupoval z praktického hľadiska. Podľa neho osvetu a školské vzdelávanie treba prispôbiť novej situácii, aby škola pripravila deti na samostatný a plnohodnotný život. Vo výučbe sa skutočne kládol dôraz na štúrovskú literárnu jazykovú normu, no vzrástol aj počet hodín maďarčiny a nemčiny, a vo všeobecnosti význam praktických znalostí. Tieto snahy sa objavili v Kadavého reforme elementárnych škôl, ktorú predložil práve v čase konfliktu okolo neďelnej školy. Kadavý na rozdiel od dovtedajšej praxe bral vážne administratívu, dôsledne zapisoval do klasifikačných hárkov (predtým sa známky nezapisovali) a pripravil flexibilnejší rozvrh hodín, ktorý viac reflektoval záujmy detí. Obnova školy sa opierala aj o vonkajší faktor, ako som vyššie uviedol, vláda v roku 1844 zreformovala elementárne školstvo.

Kollár a vedenie slovenského cirkevného zboru vnímali ako veľký úspech samotný fakt, že slovenská škola funguje. Napriek stagnácii nevenovali pozornosť ani výberu učiteľa, ani hodnoteniu jeho práce počas záverečných skúšok, aby sa zvýšila kvalita školy a jej návštevnosť. Kadavý naopak venoval menšiu pozornosť náboženským a ideologickým faktorom, vychádzal z praktických otázok výučby. Na rozdiel od svojich predchodcov sa neuspokojil len s výročným výkazom počtu žiakov. Pomerne vysoké čísla sa totiž dosahovali tak, že počet zapísaných žiakov na oba polroky sa zrátal, pričom mnohí počas roka, no najmä pred skúškou zo školy odišli. Deprimujúce boli absencie a neskorý príchod do školy. Stávalo sa, napríklad, že v jeden deň zo štyridsiaticich zapísaných detí doobeda v škole chýbalo alebo meškalo na vyučovanie dvadsaťdva, popoludní zasa dvadsaťštyri žiakov.⁹³ Kvôli nepravidelnej návšteve školy bola slabá platobná morálka. V lete 1846 Kadavý predložil slovenskému zhromaždeniu zoznam, v zmysle ktorého dvadsaťtri zapísaných detí vôbec nezaplatilo školné. Cirkevný zbor bol nútený platiť učiteľovi ročnú refundáciu, aby mu vynahradilo chýbajúci

⁹² Napr. Kollár, 1833.

⁹³ EOL PSZE, Školské zápisnice, 4. 11. 1845.

príjem.⁹⁴ Kadavý predstaviteľov cirkevného zboru zaplavil výkazmi a správami, ktoré vykresľovali situáciu. Pochyboval o rozvoji a rozkvetu školy a v júli 1845 presviedčal kollárovcov o tom, aby nebrali ohľad na staré zvyky a iné školy, ale na vlastné potreby a miestne osobitosti.⁹⁵

Kadavý predložil svoj návrh na jeseň 1846. Nový učebný plán, ktorý mal tri dôležité prvky, sa snažil brať do úvahy danosti viacjazyčného mestského prostredia.⁹⁶ Na jednej strane zvýšil denný počet hodín zo štyroch na päť, na druhej strane navrhol, aby menšie deti, sčasti kvôli jazykovým nedostatkom a sčasti kvôli rozličnej úrovni vedomostí, chodili do prípravnej triedy, kde by sa spočiatku učili náboženstvo, čítanie v troch jazykoch a počítanie. Osobitný dôraz kládol na jednotlivé predmety ako počítanie a písanie v nemeckom a maďarskom jazyku, lebo až potom budú deti dostatočne pripravené na ďalšie štúdium alebo akékoľvek remeslo. Nová idea elementárnej školy, ktorá využila skúsenosti z transformácie nedeľnej školy na jar 1846 a brala do úvahy praktické osvetové hľadiská, bola životaschopnejšia ako školská koncepcia, ktorá bola založená na tradičnom luteránskom chápaní Kollárovej generácie. Tá totiž multilokálne identity zatlačila do úzadia len dočasne, pričom nemala reálne predstavy o ich zjednotení. Prvá koncepcia sa však vzdala atitúdy uzatvorenia sa a neuspokojila sa len s obranou daných pomerov. Projekt verejného školstva štúrovcov, ktorého bol Kadavý dôležitou súčasťou, si osvojil snahu vlády iniciovanú ešte v 18. storočí zjednotiť a laicizovať ľudové školy a postavila ich nad náboženské záujmy. Ak za programom, ktorý charakterizuje odovzdávanie užitočných, praktických a ekonomických vedomostí, rozdelenie do skupín a dôraz na výučbu jazykov, hľadám ideové väzby, najľahšie si dokážem predstaviť „verejnoprospešného“ občana, ktorý koordinuje záujmy jednotlivcov so záujmami ostatných, teda filantropizmus ako ľudský ideál pedagogického smeru.⁹⁷ Hoci zástancom uvedených zásad bol aj samotný Kollár,⁹⁸ v činnosti elementárnej školy sa to neprejavilo a ani vo veci nedeľnej školy nedokázal prekonať jazykové a osobné nezhody.

⁹⁴ EOL PSZE, Zápisnice. 2. 7. 1846.

⁹⁵ EOL PSZE, Školské zápisnice. 2. 7. 1845.

⁹⁶ Starý vid': 1845/6 tanévi tanodai hirlemény (oskolai program) a Pesti Prot. Ev. Város-Esperess. Gyülekezet összes tanintézetéről... EOL AGE II. e. 17; 6.

⁹⁷ „Veľký, bezmierny je úžitok nedeľných škôl a s nimi spojených knihovní; ľud sa vzdeláva, od surovosti, neohrabanosti odstáva, hrubé výstupky opúšťa, sa zmravňuje a zlepšuje a miesto daromného alebo bezbožného času mrhania na dobré, užitočné práce navyká. Ľud vzdelanejší má vážnosť k vrchnosti, predstaveným, on obecné veci s radosťou a svoje povinnosti s vďačnosťou vykonáva...“ Štúr, 1845.

⁹⁸ Kollár, 1997. 183–184.

Konklúzie o slovenskej výučbe remeselníkov v Pešti

Peštianski Slováci založili v roku 1843 besedu. Kadavý ju na jeseň 1845 transformoval v nedeľnú školu, k čomu ho mohla okrem Štúrovho školského programu motivovať aj iniciatíva vlády z daného roka. Nedeľná škola ako inštitúcia českého pôvodu, ktorá bola rozšírená aj v rakúskych provinciách, bola súčasťou štátneho systému verejného školstva, jej cieľom bolo zabezpečiť vzdelávanie remeselníkov nižšieho stupňa, resp. doučovanie remeselníckych učňov. Mnoho takýchto škôl vzniklo a zaniklo pri školách evanjelických cirkevných zborov bez toho, aby ich charakterizovala akákoľvek skupinová alebo etnokultúrna identita či zámer sebaorganizovať sa.⁹⁹ Poslucháči chodili do školy najmä z praktických dôvodov. O jej absolvovaní dostali od kňazov a učiteľov potvrdenie, ktoré teoreticky potrebovali na to, aby sa stali majstrami.

Slovenský variant nedeľnej školy, ktorý ideálny typ vytvorili Štúr a Hurban, si môžeme predstaviť tak, ako ho Hurban opísal vo svojej viackrát citovanej knihe. Spoločenské dejiny by ho v každom prípade mali brať do úvahy, lebo na základe súčasného stavu výskumu sa zdá, že kým mnohé základné typy nedeľnej školy navštevovali len učni a tovariši, zatiaľ inštitúcia Štúra a Hurbana, ktorá mala znaky remeselnej a doučovacej školy, ako aj znaky spolku, bola slovenské špecifikum. Na jednej strane na základe toho, že štúrovci chceli z nedeľných škôl vytvoriť školskú sieť, na druhej strane na základe svojho normalizovaného štatútu bola nedeľná škola vhodná na realizáciu cieľov politiky identity, no pramene v prípade peštianskej nedeľnej školy o takýchto znakoch nehovoria. Samotný fakt, že sa vyučovalo po slovensky, je irelevantný, veď základné vedomosti sa všade učili v materinskom jazyku. Dôležitejšie je však to, že pokročilí žiaci okrem mnohých českých a niekoľkých nemeckých kníh, resp. časopisov od jesene 1845 čítali aj slovenské časopisy, kalendáre a knihy, ktoré reflektovali uhorské pomery, čo by v prípade, keby škola fungovala ďalej, pravdepodobne viedlo k akejsi orientácii v „slovenských záležitostiach“.

V skúmanej inštitúcii som však našiel vplyv Štúra a Hurbana len vo veľmi krátkom období. Od 24. apríla do 10. mája 1846 sa mohlo konať len jedno alebo dve zamestnania, no v pamätnej knihe o tom nie je zmienka, teda je možné, že sa v nej nikdy nestretli v duchu Štúrovej a Hurbanovej školy. Ak éru Štúrovho vplyvu rozšírimo aj na predchádzajúce obdobie, teda odkedy čitateľský krúžok a besedu nahradilo školské vyučovanie, tak prvý dátum je 16. november 1845. Pre toto obdobie je však ešte typické skôr uprednostňovanie praktických vedo-

⁹⁹ Napr. v roku 1836 v Nyíregyháze, kde však nedeľná škola fungovala len tri roky. Szélényi, 1917. 85.; Orosz, 2008. 185.

mostí ako vedomá orientácia. Pri obnovení nedeľnej školy koncom jesene 1846 sa nehovorilo o otázkach jazyka a identity, iba o praktických zručnostiach, ktoré sú potrebné pre existenciu v meste a na vykonávanie remesla. To sa zhodovalo s programom nedeľných škôl, ktorý propagovala vláda a Mednyánszkeho výbor, pričom samo o sebe aj toto bola hybná sila. Nedeľná škola, ktorá vznikla z besedy, teda nemala štatút v duchu Štúrových a Hurbanových zásad.

Ešte ťažšia je odpoveď na otázku, či sa dá peštianska nedeľná škola považovať za slovenskú „národnú“ školu, teda či ju charakterizovala slovenská spoločenská identita ako reflektovaná kolektívita. Inak: je autentické dokumentovať slovenskú národnú životaschopnosť modelom nedeľnej školy? Pripravovala neformálna slovenská spoločnosť virtuálne národné verejné školstvo? Niet nijakého signálu, že by návšteva nedeľnej školy demonštrovala nejakú slovenskú „národnú“ súdržnosť, zaregistroval som len to, že členovia sa chceli učiť slovenčinu a chceli sa učiť po slovensky. To, že popri maďarčine a nemčine sa vyučovala aj štúrovčina, si samo osebe nevyžaduje nijakú osobitnú ideologickú podperu, a ani ja som nepovažoval za odôvodnené ju prezentovať. V tejto súvislosti je významný fakt, že nemecký a maďarský cirkevný zbor bol otvorenejší voči školskému programu štúrovcov ako slovenský.¹⁰⁰ Ako som na to viackrát poukázal a ako som vyššie citoval pochybnosti spoločenských vedcov, na základe prameňov nemôžeme dôjsť k opodstatneným záverom ohľadne identity, a ani texty prameňov nespestrovala „národná“ rétorika. Z tohto hľadiska boli symbolické komunitné akty typické skôr pre začiatky, teda pre nedeľnú besedu podporovanú Kollárom (viď slávnostné stretnutie 1. januára 1844).

Na základe reformných krokov v slovenskej elementárnej škole v roku 1846 sa dajú načrtnúť Kadavého pedagogické zásady, ktoré aplikoval aj v nedeľnej škole. Domnievam sa, že je to dobrý príklad na to, ako a s akými obmenami mohol fungovať školský program štúrovcov. V Pešti sa ostrými kontúrami dá oddeliť od cirkevnej, defenzívnej školskej politiky staršej generácie, pričom sa to dá oprávnene interpretovať aj tak, že modernizáciu sa snažili využiť na budovanie komunity a integráciu. Na základe filantropizmu ako pedagogického smeru preferujúceho praktické znalosti sa dá pochopiť a vysvetliť otvorenosť neslovenských členov peštianskej cirkvi, ktorí nemali averziu voči štúrovčine, ku kooperácii, dokonca aj k prijatiu nedeľnej školy a učiteľa, ktorý bol neposlušný voči slovenskému cirkevnému zboru. Jej význam by som však v nijakom prípade neprecoňoval, keďže zostala len možnosťou. Slovenské elementárne

¹⁰⁰ Prirodzene, nemôžem zamlčať, že školský konflikt posilňoval pozície nemeckého a maďarského cirkevného zboru v rokovaníach o rozdelení cirkvi, ktoré prebiehali už v tom čase. Zászkaliczky, 2011. 152–158.

vzdelávanie remeselníkov totiž nemalo taký potenciál presadzovať záujmy, aby prelomilo múr odporu slovenského cirkevného zboru. Od leta 1847 sa nedeľné slovenské vzdelávanie remeselníckych učňov a ich majstrov opäť obmedzilo na Kollárove bohoslužby.

Skratky a literatúra

1. Archívne pramene

EOL AGE – Evangélikus Országos Levéltár. Archivum Generalis Ecclesiae

EOL PEL – Evangélikus Országos Levéltár. Pesti Egyház Levéltára

EOL PSZE – Evangélikus Országos Levéltár. Pesti Szlovák Egyház

2. Publikované pramene

Ambruš

1991 Ambruš, Jozef: *Listy Jána Kollára. I. 1816–1839*. Martin, 1991.

Dohnány

1988 Dohnány, Mikuláš: *História povstania slovenského z roku 1848*. In: Dohnány, Mikuláš–Štefanovič, Samuel D.: *Slovenské povstanie 1848–1849*. Bratislava, 1988.

Hlasowé

1846 Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. *Spisů muzejních číslo XXII*. W Praze, 1846.

Hurban

1846 *Slovo o spolkách mjernosti a školách nedelních od M. J. Hurbana*. V B. Bistrici, 1846.

1959 Hurban, Jozef Miloslav: *Ludovít Štúr–Rozpomienky*. Bratislava, 1959.

1973 Hurban, Jozef Miloslav: *Životopisy a články*. Bratislava, 1973. Dostupné na internete:

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/990/Hurban_Clanky/2#ftn.id2505559

Kollár

1833 Kollár, Ján: *Gako my tuto naši evangelisko–slowenskau Cjrkew rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň při výroční pamatce poswěcenj chrámu evangelického pešfanského w druhau slawnost letnic roku 1833, od Jána Kollára kazatele téze cjrkw*. W Pešti, 1833.

1997 Kollár, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Liptovský Mikuláš, 1997.

Kovács–Matus

2012 Kovács, Anna–Matus, László: *Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve. Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru.* Budapest, 2012.

Kraus

1974 *Legenda o veľkom Slovanovi. Život a dielo Jána Kollára v dokumentoch.* Red.: Kraus, Cyril. Martin, 1974.

Lassú

1833 Lassú, István: *Ausztriai birodalomnak statisztikai, geographiai és históriai leírása.* Pest, 1833.

Rapant

1943 Rapant, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel druhý. Dokumenty.* V Liptovskom Svätom Mikuláši, 1943.

Štúr

1845 Štúr, Ľudovít: *Nedeľné školy (1–2. časť)* In: *Slovenskje národňje novini*, 6. číslo, 19. 8. 1845.

Dostupné na internete: <http://www.stur.sk/clanky/4cl1.htm>

2012 Štúr, Ľudovít: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások.* Bratislava, 2012.

Szabó

1817 Szabó, János: *A' hazabeli kisebb Oskoláknak jobb lábön állításokról, nevezetesen, Hogy kellene azokat a' szorgalom (indusziális) iskolákkal egybe kötni, Különös tekintettel a' protestánsok' oskoláira.* Pest, 1817.

3. Odborná literatúra

Asztalos

1996 Asztalos, István: *Az aszódi evangélikus középiskola.* In: *Művelődéstörténeti tanulmányok (Studia Comitatus 26.).* Red. Rozália Farkas. Szentendre, 1996.

Banáry

1984 Banáry, Boris: *K životopisu Jána Kadavého.* In: *Biografické štúdie*, 11. (1984)

Blaho

1893 Blaho, Pavel: *Ján Kollár v Pešti.* In: *Ján Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pčvoce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin.* Ed.: Pastrnek, František. Vídeň, 1893.

Butvin

1965 Butvin, Jozef: *Slovenské národnosťjdnocovacie hnutie (1780–1848)*. Bratislava, 1965.

Demmel

2009 Demmel, József: „Egész Szlovákia elért egy tutajon...” *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*. Bratislava, 2009.

2011 Demmel, József: *A szlovák nemzet születése. Lúdvít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Bratislava, 2011.

Detre

1996 Detre, János: A Pest megyei evangélikus iskolák története. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok (Studia Comitatusia 26.)*. Red. Rozália Farkas. Szentendre, 1996.

Domaniczky

2008 Domaniczky, Endre: *A jogállam és a civil szektor, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra* (doktori értekezés). Pécs, 2008.

Dostupné na internete: http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Domaniczky_Endre_PhD_ertekezes.pdf

Dudeková

1998 Dudeková, Gabriela: *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti*. Bratislava 1998.

Dostupné na internete: <http://www.dejiny.sk/eknihy/gd.htm>

Ferenčuhová

2000 Ferenčuhová, Bohumila: Megbékél Szlovákia a maga nacionalizmusával? In: *Kalligram*, 7. (2000) č. 1–2. Dostupné na internete:

<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-januar-februar-OS/Megbekel-Szlovakia-a-maga-nacionalizmusaval>

Fericcsán

1999 Fericcsán, Kálmán: *Ósi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon. Mozaikok a nevelés történetéből IV*. Pécs–Budapest 1999.

Dostupné na internete: <http://mek.oszk.hu/01800/01898/html/osifa07.htm>

Franková

2007 Franková, Libuša: Osvetové a ľudovýchovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrodenia (1780–1848) In: *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2. (2007) č. 2. Dostupné na internete:

<http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22007.html>

Frenyó

1899 Frenyó, Lajos: A középiskolai ifjúság istentiszteletei és lelki gondozása I-IV. In: *Evangelikus Egyház és Iskola* (1899), č. 45-47.

Fried

1992 Fried, István: Lelkészek vitája a szlovák irodalmi nyelvről 1846-ban. In: *Diakonia*, 14. (1992) č. 2.

Gaucsík

2012 Gaucsík, István: Történelem és mítoszteremtés. Karcolatok az első szlovák szövetkezetről. In: *Korall*, 13. (2012) 47.

Halkovics

1999 Halkovics, László: A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. In: *Statisztikai Szemle*, 77. (1999) č. 4.

Hittrich

1923 Hittrich, Ödön: *A Budapesti ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium első száz esztendejének története*. Budapest, 1923.

Hodža-Škultéty

2008 Hodža, Milan-Škultéty, Jozef: *Polemika o československom rozkole*. Ved. red.: Rolková Natália. Zodp. red.: Rolková Božena. Bratislava, 2008.

Kabelík

1928 Kabelík, Jan: Rodina pěvce „Slávy dcery“. In: *Český Čtenář*, 20. (1928) zv. 1-2.

Kárpáti

1960 Kárpáti, Endre: Adalékok a magyarországi alkoholelles küzdelem történetéhez (1914-ig). In: *Communication esex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica – Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 19. (1960)

Kosáry

1980 Kosáry, Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980.

Kováčová

2012 Kováčová, Anna: *Ludovít Izák. Emblematická postava peštianskej slovenskej spoločnosti*. Budapešť–Békešská Čaba, 2012.

Mannová

2006 Mannová, Elena: Spolky a národná emancipácia Slovákov. In: *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. Ed.: Tatiana Ivan-tyšynová Slovanské štúdie. Zvláštné číslo 4. Bratislava, 2006.

Marosvári

1987 Marosvári, Attila: A szervezett iparostanonc-oktatás kezdetei Makón (1856–1884) In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 32. (1987) č. 1.

1991–1992 Marosvári, Attila: A szervezett alapfokú iparostanonc-oktatás kialakulásának első szakasza Magyarországon 1778–1849. In: *Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 36–37. (1991–1992) č. 1.

Martiš

1973 Martiš, Ján: Život a dielo Štefana Závodníka. In: *Biografické štúdie*, 4. (1973)

Orosz

2008 Orosz, Gábor: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története. 185. In: *Evangélikus tanítók, iskolák, tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században*. Red. Csoma József. Nyíregyháza, 2008.

Pajkossy

1993 Pajkossy, Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon. In: *História*, 15. (1993) č. 2.

Pasiar

1975 Pasiar, Štefan: *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*. Bratislava, 1975.

Pichler

1998 Pichler, Tibor: Štúrovska romantickorealisticke koncepcia nacionalizmu. In: Tenže: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava, 1998.

2011 Pichler, Tibor: Uhorská politická kultúra a slovenské národné myslenie. In: Ivaničková, Edita a kol.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí*. Bratislava, 2011.

Sak

2007 Sak, Robert: *Josef Jungmann. Život obrozence*. Praha, 2007.

Schwalm

1884 Schwalm: A gyermek-istentisztelet. In: *Evangélikus Egyház és Iskola* (1884) č. 16.

Szelényi

1917 Szelényi, Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig, különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony, 1917.

Szterényi

1897 Szterényi, József. *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, 1897.

Tibenský

1976 Tibenský, Ján: Úloha Jána Kollára v slovenskom národnom obrodení a hnutí. In: *Biografické štúdie*, 6. (1976)

Tóth

2001 Tóth, Árpád: Önségélyezés és önszerveződés. Temetkezési és betegsé-gélyező egyesületek a reformkori Pesten. In: *Korall*, 2. (2001) č. 5–6

Vári

2007 Vári, András: Nemzetek, szervezetek – és kutatóik. In: *Régió*, 18. (2007) č. 2

Víg

1937 Víg, Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utóbbi száz évben, különösen 1867 óta*. Budapest, 1937.

Vyvíjalová

1998 Vyvíjalová, Mária: *Alexander Rudnay v kontexte národnoobrodenského hnu-tia*. Martin, 1998.

Zászkaliczky

2011 *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Pesten*. Ed.: Zászka-liczky, Péter. Budapest, 2011.

Preklad: Galina Šándorová